

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

ЗАГАЛЬНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

Методичні рекомендації

для студентів факультету «Соціальний менеджмент»,
які навчаються за напрямом підготовки 6.030101 – Соціологія

Видавництво НУА

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

ЗАГАЛЬНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

Методичні рекомендації

для студентів факультету «Соціальний менеджмент»,
які навчаються за напрямом підготовки 6.030101 – Соціологія

Харків
Видавництво НУА
2015

УДК316(072+075.8)
ББК 60.5р30-2
З-14

*Затверджено на засіданні кафедри соціології
Народної української академії.
Протокол № 11 від 03.03.2015*

Автор-упорядник канд. соціол. наук *О. В. Хижняк*
Рецензенти: д-р філос. наук *К. В. Батасва*
 канд. соціол. наук *Г. М. Кравченкова*

З-14 **Загальна** соціологічна теорія : метод. рек. для студентів факультету «Соціальний менеджмент», які навчаються за напрямом підготов. 6.030101 – Соціологія / Нар. укр. акад., [каф. соціології ; авт.-упоряд. О. В. Хижняк]. – Харків : Вид-во НУА, 2015. – 92 с.

У методичних рекомендаціях наведені теоретичні та методичні матеріали, які дозволять організувати самостійну роботу студентів з опанування ними загальної соціологічної теорії. Наведено плани семінарських занять, завдання, контрольні питання, теми рефератів, методичні рекомендації, тести для самоконтролю знань, індивідуальні науково-дослідні завдання, теми курсової роботи, питання до іспиту.

Рекомендовано для викладачів і студентів соціологічних факультетів вищих навчальних закладів.

**УДК 316(072+075.8)
ББК 60.5р30-2**

© Народна українська академія, 2015

ПЕРЕДМОВА

Метою вивчення курсу «Загальна соціологічна теорія» є оволодіння студентами ключовими соціологічними поняттями, знання їхніх функцій у соціологічному пізнанні, зв'язку найважливіших соціологічних понять з теоретичними напрямками фундаментального рівня, набуття студентами орієнтацій у напрямках теоретичної соціології фундаментального рівня.

Завдання:

- розкрити специфіку соціологічного підходу до аналізу суспільства, його статичності і динаміки;
- навчити студентів розуміти та користуватися категоріальним апаратом соціології;
- навчити студентів самостійно аналізувати соціальні проблеми, тенденції розвитку суспільства.

У результаті вивчення даного курсу студент повинен

знати:

- 1) як обґрунтовуються соціологічні категорії в різних теоретичних підходах;
- 2) міждисциплінарні зв'язки соціології з філософією, психологією та іншими науками;
- 3) напрями розвитку соціологічної теорії в умовах сучасного суспільства.

вміти:

- 1) аналізувати й оцінювати соціальні явища і процеси за допомогою категорій, понять, термінів соціології, соціальних законів і закономірностей;
- 2) аналізувати соціальні нерівності, соціальну структуру і стратифікаційні зміни у суспільстві;
- 3) давати характеристику соціальних інститутів сучасного суспільства;
- 4) оцінювати соціальне середовище з точки зору різних соціологічних парадигм і концепцій.

Дисципліна «Загальна соціологічна теорія» теоретично й логічно пов'язана з такими дисциплінами, як «філософія», «політологія», «правознавство», «психологія».

У результаті освоєння дисципліни студент освоює такі **компетенції:**

- володіє основними поняттями та категоріями соціології;
- здатний застосовувати понятійний апарат соціології при аналізі актуальних проблем сучасного суспільства;
- здатний застосовувати соціологічну уяву при вивченні соціальних проблем.

РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ

Вивчення загальної соціологічної теорії здійснюється на основі модульно-рейтингової системи. Курс включає 4 модулі.

Методи контролю: модульний контроль, контроль самостійної роботи студентів. Знання студентів оцінюється за допомогою: групової презентації практичного заняття (відповіді на контрольні запитання, виконання групових завдань); індивідуального конспекту практичного заняття і виконання завдань. Контроль знань проходить за допомогою: а) вхідного контролю; б) проміжного контролю після завершення вивчення кожного модуля (виконання завдань із відповідних тем курсу); в) підготовка та захист реферату; г) підсумкового тестового контролю; д) екзамену. Підсумкова оцінка навчальної діяльності визначається в 100 балів. Набрана кількість балів студентом зараховується до підсумкової оцінки. Загальна оцінка успішності навчання складається з таких складових:

№ з/п	Вид роботи	Сума балів
1.	Вхідний контроль	5
2.	Робота на семінарах	15
3.	Проміжний модульний контроль	30
4.	Підготовка реферату	5
5.	Захист реферату	5
6.	Підсумковий тестовий контроль	10
7.	Екзамен	30

Усі студенти одержують бали за підготовленість і роботу на кожному семінарському занятті. У випадку його пропуску заняття відпрацьовується в індивідуальному порядку. Обов'язковим є виконання всіх індивідуальних завдань, написання та захист реферату, а також виконання підсумкового тестового контролю. Тести охоплюють усі теми дисципліни і складаються із 20 завдань. За кожну правильну відповідь нараховується 1 бал. Максимальна кількість балів, отриманих за тестування, – 20 балів. Це дає допуск до письмового екзамену, білет до якого включає два теоретичних питання та одне завдання. За підсумками роботи в ході вивчення курсу виставляється підсумкова оцінка у відповідності зі шкалою оцінювання.

Шкала оцінювання знань студентів у «НУА»

<i>По шкалі ECTS</i>	<i>Характеристика по національній шкалі</i>	<i>По національній шкалі</i>	<i>По шкалі «НУА»</i>
A	ВІДМІННО – відмінне освоєння матеріалу, його оволодіння з незначними неточностями	5 відмінно	85–100
B	ДУЖЕ ДОБРЕ – оволодіння матеріалом на рівні вище середнього з окремими помилками	4 добре	75–84
C	ДОБРЕ – у цілому курс освоєний, але є деякі слабкі місця	4 добре	65–74
D	ЗАДОВІЛЬНО – курс освоєний непогано, але зі значною кількістю недоліків	3 задовільно	57–64
E	ДОСТАТНЬО – засвоєння матеріалу задовольняє мінімальним вимогам	3 задовільно	50–56
FX	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно попрацювати, перш ніж перездати	2 незадовільно	25–49
F	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідне повторне вивчення курсу	2 незадовільно	0–24

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

	Теми	Кількість годин			
		Всього	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Модуль 1. Соціологія як наука					
1.	Предмет, об'єкт, структура, рівні та суспільна роль соціології	12	4	4	4
2.	Соціологічна уява. Мультипарадигмальність соціології	8	2	2	4
Модуль 2. Фундаментальні категорії соціології					
3.	Соціальні дії, взаємодії, відносини	8	2	2	4
4.	Соціальні спільноти, групи	8	2	2	4
5.	Соціальні інститути	8	2	2	4
6.	Соціальна організація	8	2	2	4
7.	Соціальна нерівність, структура та стратифікація	12	4	4	4
8.	Соціальна мобільність	8	2	2	4
Модуль 3. Культура та особистість					
9.	Культура в соціологічному знанні	8	2	2	4
10.	Особистість та її соціалізація	8	2	2	4
11.	Соціальний контроль та девіація	8	2	2	4
Модуль 4. Суспільство та соціальні зміни					
12.	Суспільство, його ознаки та типологія	8	2	2	4
13.	Соціальні зміни. Час у суспільстві	8	2	2	4
14.	Глобалізація в соціологічному вимірі	6	2	2	2
15.	Тенденції та проблеми розвитку сучасної соціології	6	2	2	2
	Індивідуальне науково-дослідне завдання	56			
	Всього	180	34	34	56

ЗМІСТ ПРОГРАМИ КУРСУ

Модуль 1. Соціологія як наука

Тема 1. Предмет, об'єкт, структура, рівні та суспільна роль соціології

Соціологія в системі соціального знання. Дискусії про предмет соціології, місце і роль теоретичної соціології в її предметному полі. Соціологічне знання: структура, рівні. Функціональне призначення і суспільна роль соціології. Визначення понять методології та метод у філософському та науковому вимірах. Сучасні вимоги до наукової методології і розвиток соціології. Ціннісна нейтральність, принцип емпіризму, принцип теоретичного обґрунтування.

Тема 2. Соціологічна уява. Мультипарадигмальність соціології

Соціологічні метапарадигми. Метапарадигмальні зрушення в сучасній соціології. Пошуки концепції сучасної соціології. Сучасні соціологічні теорії: проблеми визначення. Проблеми демаркації сучасних соціологічних теорій. Сучасні соціологічні теорії: проблеми визначення. Проблеми демаркації сучасних соціологічних теорій. Чотири типи теорії і теоретизування в сучасній соціології (за П. Штомпкою): пояснювальні, евристичні, аналітичні, екзетеричні теорії. Чотири типи теорії і теоретизування в сучасній соціології (за П. Штомпкою): пояснювальні, евристичні, аналітичні, екзетеричні теорії.

Модуль 2. Фундаментальні категорії соціології

Тема 3. Соціальні дії, взаємодії, відносини

Соціальна дія: поняття, ознаки, структурні елементи та типи. Соціальна взаємодія: поняття, форми. Відмінність понять «соціальна поведінка» та «соціальна дія». Структурні елементи будь-якої соціальної дії. Основні типи взаємодій та їх особливості. Колективна соціальна дія як предмет соціологічного аналізу. Соціальні відносини: поняття, їх типи. Соціальні відносини залежності і влади. Причини виникнення соціальних відносин із взаємодій. Відмінності соціальних відносин від соціальних взаємодій. Соціальні цінності та їх роль у формуванні соціальних відносин. Зв'язок між відносинами залежності і влади.

Тема 4. Соціальні спільноти, групи

Соціальні спільноти і групи як предмет наукового аналізу. Поняття «соціальна спільнота». Різновиди соціальних спільнот. Поняття «соціальна група». Класифікація соціальних груп Чисельність груп і їх функціонування. Діади і тріади Г. Зіммеля. Квазігрупи: їх особливості, різновиди. Натовп. Соціальні кола. Групова поведінка як особлива форма соціальної взаємодії. Концепція спільноти і її специфіка у віртуальному просторі. Соціально-етнічні

спільноти: сутність, характерні риси. Соціально-територіальні спільноти: сутність, характерні риси. Публіка як соціальна спільнота.

Тема 5. Соціальні інститути

Соціальний інститут: поняття, основні підходи. Функції соціальних інститутів. Видове розмаїття соціальних інститутів. Розвиток соціальних інститутів. Інституціоналізація. Інституціональні системи (матриці). Характеристика базових соціальних інститутів в умовах віртуалізації.

Тема 6. Соціальна організація

Поняття «соціальна організація». Основні підходи до виділення соціально-історичних типів організації соціального життя. М. Вебер про сутність і характерні риси бюрократичної організації.

Тема 7. Соціальна нерівність, структура та стратифікація

Рівність і нерівність як проблема теоретичної соціології. Теорії соціальної нерівності. Нові соціальні нерівності та особливості їх соціологічної діагностики. Концепція соціальної нерівності за критерієм наявності соціальних ресурсів або капіталів різного об'єму. Наслідувані і «природні», самостійно накопичені соціальні ресурси як критерії соціальної нерівності. Поняття соціальної структури. Основні елементи соціальної структури (клас, соціальна група, соціальний прошарок, соціальна спільнота). Базові поняття теорії стратифікації. Сутність і функції соціальної стратифікації. Системні характеристики стратифікації. Структуралістський і функціоналістський підходи до соціальної стратифікації. Типи стратифікаційних систем. Теорія стратифікації П. Сорокіна. К. Девис і У. Мур про стратифікацію. Класи і соціальні прошарки в соціологічній теорії: американська і європейська традиції. Е. Райт про соціальні класи сучасного західного суспільства. З. Бауман і У. Бек про нову, некласову систему соціальних відмінностей між людьми в постіндустріальному суспільстві.

Тема 8. Соціальна мобільність

Соціальна мобільність: поняття, види, канали. Соціальна спільнота як предмет соціологічного аналізу. Поняття «соціальна група». Теорія мобільності П. Сорокіна та її розвиток в сучасній теоретичній соціології. Вища школа як канал соціальної мобільності. Роль інституту сім'ї в соціальній мобільності (порівняльний аналіз індустріального і постіндустріального суспільств). Соціальна мобільність і маргінальність.

Модуль 3. Культура та особистість

Тема 9. Культура в соціологічному знанні

Поняття культури та проблеми її дослідження в соціології. Структура та рівні культури в соціологічному знанні. Елементи, форми і різновиди культури. Шляхи впливу культури на соціальне життя індивідів і спільнот. Співвідношення особистої культури індивіда і культура спільноти. Мова як елемент культури.

Тема 10. Особистість та її соціалізація

Особистість в системі соціальних зв'язків. Ключові поняття і категорії соціології особистості. Роль соціалізації у становленні особистості. Агенти соціалізації. Основні теорії соціалізації. Різновиди, функції, слабкі ланки соціалізації. Етапи соціалізації особистості. Соціалізуючі роль ідентифікації й узагальненого іншого. Контрсоціалізація.

Тема 11. Соціальний контроль та девіація

Поняття «соціальний контроль». Структура, форми та функції соціального контролю. Цінності і норми. Соціологічні пояснення девіації. Види та функції девіації. Соціальні наслідки девіації. Соціальні патології. Основні положення біологічних підходів до пояснення девіантної поведінки. Основні положення психологічного підходу до пояснення девіантної поведінки. Теорії, що відносяться до соціологічних теорій девіантної поведінки. Внутрішня суперечність і евристичний потенціал моделей «аномія» Е. Дюркгейма і Р. Мертона. Основні положення концепції Р. Мертона про види адаптації у суспільстві. Зв'язок девіантності та соціальної нерівності. Концепція девіантної кар'єри (Г. Беккер). Основні положення теорії стигматизації.

Модуль 4. Суспільство та соціальні зміни

Тема 12. Суспільство, його ознаки та типологія

Суспільство: поняття, сутнісні ознаки. Теорії і концепції суспільства. Фундаментальні пояснення виникнення суспільства: релігійне, біологічне, соціально-психологічне, правове, соціологічне. Суспільство: поняття, сутнісні ознаки. Структурна композиція суспільства. Структурна композиція суспільства. Основні рівні системного підходу в соціології. Роль суспільства в трихотомії «суспільство-група-індивід» (за Т. Парсонсом). Суспільство як соціальна система. Критерії типологізації суспільства. Порівняльна характеристика різних типів суспільства. Основні способи взаємодій індивідів в суспільстві. Перехід від концепцій ідеального суспільства до ідеї хорошого суспільства. Зріле суспільство і його ознаки. Симптоми фрагментації суспільства.

Тема 13. Соціальні зміни. Час у суспільстві

Соціальні зміни і соціальний розвиток: теоретична концептуалізація. Діяльнісна і структурна модель соціальних змін. Типології соціальних змін. Соціальний прогрес, його критерії. Еволюціоністські теорії О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма і уявлення про соціальний прогрес Г. і Ж. Ленські. Концепція стадій еволюції Т. Парсонса. Циклічний тип соціальних змін. Циклічна теорія П. Сорокіна. Хвильові процеси в соціальному розвитку. Революції як форма соціальних змін. Модернізація як фактор цивілізаційної динаміки сучасних суспільств. Основні теоретичні традиції у соціологічному вивченні часу. Час серед фундаментальних особливостей суспільних явищ. Поняття фізичного і соціального часу. Соціальний час і його структура. Час і нерівність соціальних позицій. Соціальні функції часу. Час як соціальний капітал. Відносність часу як ресурсу. Різниця між культурно обумовленими профілями часу у різних суспільствах. Контроль соціального часу.

Тема 14. Глобалізація в соціологічному вимірі

Глобальна спільнота як об'єкт соціологічного вивчення. Глобалізація як явище сучасності. Багатомірність поняття «глобалізація» в соціології. Теорії глобалізації: їх сутність, еволюція, класифікація. Образи глобального порядку або чотири картини глобалізації (за П. Штомпкою). Глобалізація і соціальна нерівність у соціологічному вимірі. Соціокультурні наслідки глобалізації. Соціальний рух глобалістів та антиглобалістів у соціологічному вимірі.

Тема 15. Тенденції та проблеми розвитку сучасної соціології

Соціологія перед викликами постмодерного проекту. Особливості теоретизування про соціальний світ в умовах постмодерного проекту. Суспільство постмодерна і гостра потреба нового соціологічного знання. Мода на соціологію і всередині неї. Роль та місце соціології у сучасному суспільстві: світовий та український контекст. Основні напрямки розвитку соціології у XXI ст. Сучасний стан та тенденції у розвитку соціології. Місія соціології в сучасному світі. Публічна соціологія.

ПИТАННЯ І МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Модуль 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Тема 1. Предмет, об'єкт, структура, рівні та суспільна роль соціології

План

1. Дискусії про предмет соціології, місце і роль теоретичної соціології в її предметному полі. Фундаментальні питання і дослідницькі традиції в соціології.

2. Місце соціології в системі соціального знання. Соціологічне знання: специфіка, критерії науковості та перспектива розвитку.

3. Структура соціологічної системи знання. Способи отримання соціологічного знання. Теорія й емпірія. Внутрішня організація соціологічної науки.

Контрольні питання

- На якому рівні соціологічного знання визначається загальний підхід соціолога до вивчення соціальних явищ; спрямованість наукового пошуку; інтерпретація емпіричних фактів?

- На якому рівні соціологічного знання ставиться мета описати конкретні факти, класифікувати їх та надати їм теоретичну інтерпретацію?

Теми рефератів

1. Статус сучасної соціології в суспільстві.
2. Функції соціології: сутність, види, еволюція.
3. Ціннісна позиція соціолога та її роль у розвитку соціологічного знання.
4. Публічна соціологія: стан і перспективи.

Завдання

1. Прокоментуйте заяву І. Валлерстайна, що в наші дні три великих розділення XIX ст. – «минуле – сьогодення», «цивілізоване – інше» і «держава – ринок – громадянське суспільство» – абсолютно неспроможні бути інтелектуальними маркерами. Як це позначилося на розвитку теоретичної соціології?

2. Розкрийте, у чому ж полягає відмінність соціологічного дослідження від історичного, філософського або економічного. Чи пов'язана ця відмінність зі специфікою власного об'єкта дослідження або ж з тим, що соціологи на свій лад вивчають об'єкти інших дисциплін? Наведіть приклади.

3. Наведіть приклади визначення предмету соціології на різних етапах її становлення і розвитку.

4. Напишіть есе (1 сторінка формату А4) на одну з запропонованих тем: «Роль знання праць класиків для сучасної соціології». «Чи є соціологія наукою?».

5. Що, на Ваш погляд, може зробити соціологічна спільнота для підвищення ролі соціології в сучасному суспільстві?

6. Визначте функції соціології. По кожній із них наведіть приклади, покажіть конфліктність функцій соціології та розкрийте можливі шляхи її подолання (*на прикладі сучасної України*).

7. М. Буравой розділяє академічну, критичну, прикладну і публічну соціологію за типами основних задач і аудиторій або споживачів соціологічної інформації. Прокоментуйте цю точку зору. Визначте, хто зараз є споживачами академічної соціології.

Методичні поради

При підготовці до семінару зверніть увагу на те, що соціологія протягом історії свого існування постійно розвиває свій предмет, понятійні та методологічні основи, що визначає форми її взаємовідносин з іншими науками. Соціологія розкриває сутнісні сторони суспільства, людського буття і поведінки. Світ змінюється, і соціологія, як і соціальні науки взагалі, теж трансформується. Відбувається переосмислення парадигм, підходів, основних орієнтацій. Зростає актуальність соціологічних концепцій для розуміння соціальної практики. На сучасному етапі розвитку соціології визнано, що відділяти соціологічну теорію від соціологічного дослідження стало неприпустимо. Взагалі відмічається бурхливе зростання числа теорій різних важливих соціальних проблем. Відбувається взаємне наближення соціологів-теоретиків і соціологів-практиків. Багато теоретиків припинили гонитву за абстракціями, повернулися до реальних проблем: глобалізація, ідентичність, ризик, довіра, громадянське суспільство, соціальна ексклюзія, культурні травми, нові форми праці та ін.

Теоретичний аналіз соціальної реальності дозволяє соціологам краще розуміти і пояснювати, прогнозувати повсякденну соціальну реальність і складати прогнози. У соціології є фундаментальні питання і дослідницькі традиції. На фундаментальне питання «Як можливе суспільство?» Г. Зіммель відповів: «Завдяки соціальним взаємодіям». А ось що є першопричиною взаємодії, трактується по-різному.

Наразі продовжується уточнення предмета соціології. В. Ядов зазначив, що «предмет науки – це питання про те, що і як вивчати, чому і як вчити в даній галузі знань і де межі компетентності фахівця». Метаобрази предмета соціології (за В. Ядовим) – це органічна системність соціуму; особливості соціальних взаємовідносин; ментальні конструкції соціальних відносин, які диктують повсякденну поведінку людей. Усі ці три метаобрази предмету соціології реалістичні і мають свої підвалини. В усіх соціологічних теоріях соціальні взаємодії (відносини, інтеракції, комунікації) залишаються основним

предметом соціологічного теоретизування. Відмінність у тому, що в різних підходах увага сфокусована на різних моментах: на соціально-інституційних регуляторах, на соціокультурних механізмах, на індивідуальних сенсах (смыслах) і значеннях.

Не менш дискусійною темою є статус теоретичної соціології. Соціологія розвивається в межах мультипарадигмальної моделі. Мультипарадигмальність – це співіснування в межах однієї науки кількох парадигм, які не зводяться одна до одної і нездатні витіснити одна одну. Множинність парадигм у соціології – результат низки причин: зміни в самій соціальній реальності; переосмислення загальнонаукової картини світу, що відбуваються в історії людства; приналежність теоретика до тієї чи іншої культури, суспільства (національної школи тощо). При цьому кожна соціологічна парадигма, по-перше, достатньо вибіркова в плані оцінки факторів суспільного розвитку; по-друге, жодна з парадигм не дає всебічного аналізу суспільства, хоча і вносить свій конкретний, частковий внесок у його розуміння; по-третє, характеризується пріоритетністю розгляду тих чи інших сторін соціокультурних реалій; по-четверте, вирізняється своєрідним аналізом поведінки людей (спільнот, груп). Соціологічні парадигми відображають уявлення про «картину світу», що домінує у світосприйнятті даної історичної епохи. Принципові відмінності між соціологічними парадигмами визначаються відповідями на питання: суспільства змінюються по незалежним від людей об'єктивним законам, чи зміни творять соціальні суб'єкти, колективні або індивідуальні (суб'єктивізм), або має місце те й інше? У сучасній соціології мультипарадигмальність означає наявність різних конкуруючих парадигм, які по-різному описують соціальну реальність.

При вивченні соціології варто з'ясувати низку дискусійних питань її розвитку: Що таке соціологія як наука? Як виробляється соціологічне знання? Як воно перевіряється? Як воно демонструється? Який реальний статус соціологічного знання? Соціологія вивчає загальні принципи відтворення різних форм соціальних взаємодій, у т.ч. суспільства як цілісної системи соціальних взаємодій. При цьому вона прагне бути неаксіологічною наукою, такою, що утримується від оцінки явищ як позитивних або негативних; прагне виявляти типове у специфічному, аналізує суспільство як цілісність; вивчає загальні форми, що використовуються людьми для побудови і підтримки суспільного життя; є номотетичною наукою (наукою про закони) на відміну від наук ідеографічних (наук про події).

Сьогодні відсутні чіткі уявлення про предмет соціології. І. Валлерстайн у праці «Кінець знайомого світу» показав, що культура соціології, до якої ми належимо, базується на трьох простих положеннях, він їх назвав аксіомами: 1) затвердження реальності соціальних фактів; 2) неминучості соціальних конфліктів і 3) існування механізмів легітимації для стримування конфліктів. Кожне з цих положень вчений вивів з теорій трьох класиків соціології (Е. Дюркгейма, К. Маркса, М. Вебера). Однак, на думку І. Валлерстайна,

наведений набір аксіом не є адекватним способом осягнення соціальної реальності, але стає вихідним пунктом, який більшість соціологів приймає без обговорення і заперечення. Саме це І. Валлерстайн називає «культурою соціології» і вважає основною спадщиною соціології. Пік цієї «культури соціології» вже в минулому.

Наразі перед соціологією і соціологами постали нові виклики, поряд з соціальною реальністю в традиційному розумінні розвивається віртуальна реальність, рухливість соціальних структур стала їх чи не головною ознакою, а місце, роль і структура соціологічного знання, професійне і громадянське призначення соціолога знову потребують перегляду. Варто звернути увагу на заяву І. Валлерстайна, що в наші дні три великих розділення ХІХ ст. – «минуле – сьогодні», «цивілізоване – інше» і «державна – ринок – громадянське суспільство» – неспроможні виступати в якості інтелектуальних маркерів. Ускладнюють ситуацію з традиційною «культурою соціології» проблеми раціональності, творчої діяльності, фемінізму, множинність сутностей соціального часу тощо.

Рекомендована література

Основна

1. Бакиров В. Социология в Украине / В. Бакиров // Сучасний стан і перспективи розвитку соціології в Україні та Європі. Матеріали міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / за наук. ред. Є. Головахи та О. Стегнія. – К. : ІС НАНУ, 2009. – С. 20–25.
2. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 654 с.
3. Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. – К. : ІС НАНУ, 2007. – С. 7–49.
4. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. за рейтинго-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2009. – С. 18–35.
5. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 11–38.

Додаткова

1. Буравой М. Общественная роль социологии / М. Буравой. – М. : Вариант, 2008. – 176 с.
2. Валлерстайн И. Конец знакомого мира : Социология XXI века : пер. с англ. / И. Валлерстайн. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
3. Плахов В. Д. Социология как дискурс/дискурсы / В. Плахов // Социол. исслед. – 2011. – № 6. – С. 60–65.
4. Сорокин П. Социология как наука / П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 156–175.

5. Сучасний стан і перспективи розвитку соціології в Україні та Європі / за наук. ред. Є. Головахи та О. Стегнія. – К. : ІС НАНУ, 2008. – 188 с.

6. Тернер Дж. Структура социологической теории : пер. с англ. / Дж. Тернер – М. : Прогресс, 1985. – С. 42–124.

7. Тощенко Ж. Т. Парадигмы, структура и уровни социологического анализа / Ж. Тощенко // Социол. исслед. – 2007. – № 9. – С. 5–16.

Тема 2. Соціологічна уява. Мультипарадигмальність соціології

План

1. Фактори актуалізації соціологічної уяви. Інтерпретації феномену соціологічної уяви. Три виміри соціологічної уяви (структурний, історичний, людський). Формування соціологічної уяви.

2. Пояснення мультипарадигмальності соціології. Основні підходи до класифікації парадигм у соціології.

3. Сутність соціологічних метапарадигм та їх роль у соціологічному пізнанні. Метапарадигмальні зрушення в сучасній соціології.

4. Типи теорії і теоретизування в сучасній соціології.

Контрольні питання

- Як розвивається соціологічна уява?
- Яку роль у розвитку соціологічної уяви відіграють мова і спосіб бачення?
- Як співвідносяться соціальна реальність і соціологічна уява?
- У чому проявляється теоретико-методологічний потенціал концепту соціологічної уяви?
- У чому полягають причини множинності парадигм у соціології?
- Які принципові відмінності між соціологічними парадигмами?
- Чому соціологічні парадигми достатньо вибіркові у плані оцінки факторів суспільного розвитку?
- Чому жодна з парадигм не дає всебічного аналізу суспільства, хоча і вносить свій конкретний, частковий внесок у його розуміння?

Реферати

1. Концепція соціологічної уяви (за Ч. Мілсом).
2. Соціологічні метапарадигми: поняття і роль у розвитку соціології.
3. Основні причини мультипарадигмальності соціології та метапарадигмальна модель сучасної соціології.
4. Основні парадигми сучасної західної соціології.

5. Концепція діяльнісного (діяльнісно-активістського) підходу до опису, пояснення і розуміння соціальної реальності (Дж. Александер, М. Арчер, П. Бурдьє, Е. Гідденс, П. Штомпка, А. Турен, Т. Заславська та ін.).

6. Особливості діяльнісно-активістських теорій у соціології.

Завдання

1. Операціоналізуйте поняття «соціологічна уява». У чому затребуваність розвитку соціологічної уяви для соціологів, для політологів та інших соціогуманітарних дисциплін? Чи потрібно це у повсякденному житті? Чому так або чому ні?

2. Використовуючи концепцію соціологічної уяви прокоментуйте ситуацію «пити кружку кави». Запропонуйте власні приклади зі свого повсякденного життя.

3. Розкрийте функціональні особливості соціологічної уяви на прикладі одного з класиків соціології. Розкрийте як формувалася і в чому сутність соціологічної уяви окремих персоналій (соціологів) та покажіть її роль у становленні й розвитку теоретичної соціології.

4. Схарактеризуйте аналітичні соціологічні теорії, скориставшись відповідями на такі питання: ТЕОРІЯ ЧОГО? ТЕОРІЯ ДЛЯ ЧОГО? ТЕОРІЯ ДЛЯ КОГО?

5. В. Ядов вважає, що екзетеричні теорії найменш важливі, не релевантні, даремні, адже вони часто вироджуються в епігонство. Цю думку поділяють й інші вчені. Наприклад, Дж. Тернер зазначає, що без прагнення відігравати роль у суспільстві соціологічна теорія стане внутрішнім проведенням часу вченими, які просто забезпечують декоративні наслідки для вченої кар'єри. А Г. Терборн наголошує: «Треба впустити свіже повітря в часто закриті приміщення кабінетного теоретизування. Соціальна теорія – не тільки концептуалізація і дискурс з приводу концепцій інших теоретиків».

Прокоментуйте цю думку, обґрунтуйте її або ж спростуйте. Наведіть приклади.

Методичні поради

При вивченні цієї теми спробуйте відповісти на питання: Чому затребувана здатність сучасної людини до соціологічного мислення і що дає людині соціологічна уява? Як розвивається соціологічна уява? Мова і спосіб бачення об'єднує поняття «соціологічна уява», яке запозичено у класичній роботі Ч. Мілса (Mills C. W. *Sociological Imagination*. – NY., 1959). Соціологічна уява – це здатність пов'язувати власну біографію з історією, порівнювати себе з іншими; вона дає можливість розрізняти такі поняття, як «особисті труднощі» та «суспільні проблеми»; піднімає рефлексуючу людину над рутинністю повсякденності, забезпечує їй більш багате розуміння своєї індивідуальності, особливостей інших людей та соціального життя, в якому вони задіяні. Існує три виміри соціологічної уяви: 1. Структурний вимір.

Це уміння розуміти навколишнє соціальне середовище – структуру суспільства, її елементи, типи соціального порядку. 2. Історичний вимір. Це уміння бачити відмінності сучасного світу у порівнянні з минулими історичними епохами, механізми зміни даного суспільства, способи «творення» історії, характерні для конкретної історично епохи. 3. Людський вимір. Це здатність розуміти, які типи особистостей відіграють особливу роль у сучасному суспільстві на даному етапі, які йдуть їм на зміну, який відбір вони проходять і як формуються, який вплив на «людську натуру» має конкретне соціальне середовище.

Множинність теорій в соціології – результат низки причин: зміни в самій соціальній реальності; переосмислення загальнонаукової картини світу, котрі відбуваються в історії людства; приналежність теоретика до тієї чи іншої культури, суспільства (національної школи тощо). Соціологічні парадигми відображають уявлення про «картину світу», котра домінує у світосприйнятті даної історичної епохи. Принципові відмінності між соціологічними парадигмами визначаються відповідями на питання: Суспільства змінюються по незалежним від людей об'єктивним закономірностям, чи зміни творять соціальні суб'єкти, колективні або індивідуальні (суб'єктивізм), або має місце те й інше? Мультипарадигмальність – це співіснування в межах однієї науки кількох парадигм, які не зводяться одна до одної і нездатні витіснити одна одну. У сучасній соціології мультипарадигмальність означає наявність різних конкуруючих парадигм, які по-різному описують соціальну реальність.

Поясніть сутність і відмінності чотирьох типів теорії і теоретизування в сучасній соціології, серед яких П. Штомпка виділив пояснювальні теорії; евристичні теорії; аналітичні теорії; екзетеричні теорії.

Продовжуються пошуки концепції сучасної соціології місця теоретичної соціології в поясненні соціальних змін. За В. Ядовим існує три макро-парадигми, три сузір'я теорій в теоретичній соціології, що дозволяють визначити місце і роль соціології в поясненні соціальних змін: 1) активістські або діяльнісно-активістські підходи; 2) теоретична парадигма, в межах якої предмет дослідження соціології – національні особливості, що заважають «чистоті» реакції на зміни у суспільстві; 3) теоретична парадигма, в якій відбулася зміна самого об'єкта соціологічного знання: не соціум як особливе суспільство, а світова система, в якій особливі суспільства – її елементи. У цій метапарадигмі екзогенні умови й механізми змін не менш суттєві, ніж ендогенні. Починаючи з 60-х рр. ХХ ст. в теоретичній соціології затверджується концепція діяльнісного (діяльнісно-активістського) підходу до опису, пояснення і розуміння соціальної реальності. Теоретиками даного напрямку є Дж. Александер, М. Арчер, П. Бурдье, Е. Гідденс, П. Штомпка, А. Турен, Т. Заславська та ін. Стан сучасної теоретичної соціології – це розмаїття шкіл, напрямків, парадигм. Поширення набуває напрямок, який його прихильники називають по-різному: діяльнісним, активістським, реалістським, діалектичним.

Рекомендована література

Основна

1. Бергер П. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива / П. Бергер. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 168 с.
2. Миллс Ч. Р. Социологическое воображение / Ч. Р. Миллс ; пер. с англ. О. А. Оберемко ; под общ. ред. и с предисл. Г. С. Батыгина. – М. : Издательский Дом NOTA BENE, 2001. – 264 с.
3. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. проф. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 51–78.
4. Штомпка П. Формирование социологического воображения: значение теории [Электронный ресурс] / П. Штомпка // Социол. исслед. – 2005. – № 10. – Режим доступа: http://www.ecsocman.edu.ru/socis/volumes.html?year=2005&j_num=18810725.

Додаткова

1. Дугин А. Г. Социология воображения. Введение в структурную социологию / А. Г. Дугин. – М. : Академ. Проект, 2010. – 564 с.
2. Зборовский Г. Е. Мультипарадигмальная модель теоретической социологии / Г. Е. Зборовский // Социол. исслед. – 2008. – № 4. – С. 3–15.
3. Здравомыслов А. Г. К вопросу о культуре социологического мышления [Электронный ресурс] / Здравомыслов А. Г. // Официальный сайт ИС РАН. – 2008. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/publ.html?id=622>
4. Кирдина С. Г. Современные социологические теории: актуальное противостояние? / С. Г. Кирдина // Социол. исслед. – 2008. – № 8. – С. 18–28.
5. Коллинз Р. Четыре социологические традиции / Р. Коллинз ; пер. В. Росмана. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 347 с.
6. Кравченко С. А. Динамика социологического воображения: всемирная культура инновационного мышления : моногр. / С. А. Кравченко. – М. : Анкил, 2010. – 392 с.
7. McLennan Gr. Story of Sociology: a first companion to social theory / Gregor McLennan. – London, New York : Bloomsbury Academic, 2011. – P. 1–7.
8. Sociology Cambridge Dictionary of (the) / gen. edition Bryan S. Turner. 3d ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011 – P. 595–602.

Модуль 2. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ

Тема 3. Соціальні дії, взаємодії, відносини

План

1. Соціальна дія: поняття, ознаки, структурні елементи, типи інтерпретації. Типізація соціальних дій.

2. Колективна соціальна дія в соціологічному дискурсі.
3. Соціальна взаємодія: поняття, форми.
4. Соціальні відносини: поняття, їх типи. Соціальні відносини залежності і влади.

Контрольні питання

- Що розумів під соціальною дією М. Вебер? Які, на його думку, особливості має соціальна дія?
- Які типи інтерпретації соціальної дії запропонував М. Вебер?
- Які структурні елементи будь-якої соціальної дії?
- Які можна виділити основні типи взаємодій? В чому полягають їх особливості? Наведіть приклади.
- Як в етнометодології Г. Гарфінкеля розглядаються взаємодії? Наведіть приклади.
- Яким чином виникають соціальні відносини зі взаємодій? Чим відрізняються соціальні відносини від соціальних взаємодій?
- Що таке соціальні цінності і яка їх роль у формуванні соціальних відносин?
- Які умови мають виконуватися, щоб внаслідок обміну цінностями склалися соціальні відносини?
- Як пов'язані між собою відносини залежності і влади? Чим вони відрізняються?
- У чому полягає значення відносин влади для людини і її життя в суспільстві?

Реферати

1. Модель одиничної дії (за Т. Парсонсом).
2. Колективна соціальна дія і взаємодія в сучасному суспільстві.
3. М. Вебер про соціальні відносини влади і панування.
4. Чотири теорії взаємодії. Формування мережі взаємодій (*Штомпка П. Соціологія. Аналіз сучасного суспільства. – М. : Логос, 2005. – С. 73–86*).

Завдання

1. Розкрийте модель одиничної дії Т. Парсонса на прикладі ситуацій із свого повсякденного життя.
2. Наведіть приклади удаваних соціальних дій.
3. Одну з перших типологій мотивації соціальних дій розробив М. Вебер, виділивши чотири їх типи. Схарактеризуйте ці типи соціальних взаємодій. Наведіть по два приклади по кожному з них. Розкрийте, від яких умов залежить імовірність реалізації того чи іншого типу мотивації соціальної дії за класифікацією М. Вебера.

4. Взаємодія – важлива категорія в різних соціологічних теоріях і напрямках. Розкрийте, яку картину соціальних взаємодій надають такі теорії як біхевіористська, теорія обміну (теорія раціонального вибору), символічного інтеракціонізму, драматургічна теорії. Покажіть, які переваги, можливості і обмеження мають названі вище чотири теорії взаємодії.

5. Проілюструйте основні форми соціальних взаємодій на прикладах сюжетів казок слов'янських народів (наприклад, «Івасик Телесик», «Котигорошко», «Кирило Кожум'яка», «Ріпка», «Коза-дереза» і т. ін.).

6. Наведіть приклади різних типів соціальних відносин. Розкрийте, у чому полягає специфіка соціологічного вивчення кожного з виділених типів соціальних відносин.

Методичні поради

Соціальна дія, зв'язок і взаємодія – це базисні елементи соціального життя. Перш за все спробуйте визначитися з основними поняттями і термінами, які розкривають тему соціальної дії і взаємодії в соціології. На семінар кожен студент має виконати завдання: навести приклади, які ілюструють кожне із зазначених понять (термінів), а також визначити, які труднощі постають на шляху соціолога при спробі застосування цих понять в ході емпіричного дослідження. Соціальна дія – це дія індивіда, яка спрямована на розв'язання життєвих проблем та протиріч і свідомо орієнтована на відповідну поведінку людей. Зверніть увагу на типологію соціальної дії. Так, М. Вебер виділив чотири типи соціальних дій індивідів, які відрізняються за ступенем раціональності: афективну дію; традиційну дію; ціннісно-раціональну дію; цілерациональну дію. Проблемі розуміння соціальної дії Макс Вебер приділяє особливу увагу, він виявляє кілька типів розуміння соціальної дії. Способи інтерпретації соціальних дій: через пряме спостереження, пояснювальне розуміння; причинне пояснення. У той же час названі методи дослідження не можуть гарантувати повної картини того чи іншого соціального дії. У роботах Т. Парсонса дія набуває ширшого значення, розуміється не тільки як прояв людської активності, але і як прояв активності соціальної системи та її підсистем.

Не всі людські дії є соціальними – досягнення не будь-якої мети передбачає орієнтацію на інших людей. Соціальні дії не бувають поодинокими, дискретними. Відтворюваність дії гарантується тоді, коли вона здійснюється за єдиними стандартами (культурними нормами, традиціями). Соціальні дії можуть мати непередбачувані наслідки.

Соціальний зв'язок – це будь-які соціокультурні зобов'язання індивідів або груп індивідів по відношенню один до одного. Основними видами соціального зв'язку є 1) соціальний контакт – це поверховий швидко-плинний зв'язок, при якому відсутня система споріднених дій суб'єктів по відношенню один до одного; 2) соціальна взаємодія (інтеракція) – це система взаємо обумовлених дій, при яких дія одного суб'єкта є причиною та наслідком відповідних

дій інших. До ознак соціального зв'язку відносять такі: особисті зобов'язання кожного члена групи виконувати загальні для групи норми і оберігати загальні цінності; залежність членів групи один від одного яка виникає на підставі загального інтересу; ідентифікація індивіда з групою.

При вивченні цієї теми зверніть увагу на те, що категорія соціальні відносини належить до фундаментальних понять, що утворюють специфічну мову, якою користується соціологічна наука для опису діяльності людей не як ізольованих один від одного або поодиноці діючих суб'єктів. Соціальні відносини – це форми виразу, трансформації і реалізації соціальності через взаємодію індивідів між собою не як «чистих Я», а як суспільно визначених, типізованих, функціональних істот, що займають певні позиції та виконують певні ролі в суспільстві; це особливий тип суспільних відносин, що виникають між індивідами як членами спільнот і виступають одним із способів вияву, трансформації і реалізації соціальності (спільності, близькості, відчуженості, толерантності, конфліктності, партнерства, обміну діями, діяльності тощо) у суспільстві.

Соціальні відносини різноманітні, тому існують різні спроби їх типологізації. Ф. Тьонніс писав про відносини типу *Gemeinschaft* (відбуваються в одній вузькій спільноті, в «моїй» сім'ї, в «моєму» колі тощо) і про відносини типу *Gessellschaft* (відбуваються в більш широкому контексті – у суспільстві, між колегами, в організації). Чарльз Х. Кулі виділяв первинні і вторинні соціальні відносини.

Ознайомтеся з класифікацією соціальних відносин, яку пропонує П. Штомпка. За мотивацією встановлення людьми соціальних відносин останні поділяє на: 1) інструментальні відносини – це такі відносини, участь в яких розглядаються людьми як спосіб отримання певної вигоди, якихось благ. При цьому самі по собі вони не мають для людей ніякої цінності; 2) самоцінні відносини – це відносини, в які люди вступають тільки заради задоволення, які вони отримують від самих цих відносин, не беручи до уваги вигоду від цього.

За нормативним регулюванням соціальні відносини поділяються на: 1) формальні соціальні відносини – проявляються тоді, коли існують системи кодифікації, певні процедури, регламент, формули, які точно визначають як мають відбуватися дія і взаємодія в межах певних соціальних відносин. Дії партнерів детально, точно визначені і трактуються як обов'язкові, недотримання правил може навіть зруйнувати і ліквідувати самі соціальні зв'язки; 2) неформальні соціальні відносини – мають неформальний характер, реалізуються в межах дій і взаємодій різного виду і відбуваються спонтанно.

За сферою дій і взаємодій соціальні відносини поділяються на: дифузні соціальні відносини – включають значний обсяг взаємодій, багато різних тем і предметів, навколо яких ці взаємодії здійснюються, і специфічні соціальні взаємодії – відносини, обмежені одним предметом, однією темою. За часовим критерієм соціальні відносини поділяють на: постійні соціальні відносини – це ті з них, в структуру яких включена тривалість, і тимчасові відносини – це ті,

які вкладаються в обмежені часові межі. Поширеними є також інші типи соціальних відносин: за суб'єктом (носієм) соціальні відносини поділяють на типи: індивідуальні (особистісні); міжособистісні; внутрішньогрупові; міжгрупові; міжнародні; за об'єктом соціальних відносин останні можна класифікувати як економічні, політичні, соціокультурні, релігійні, сімейно-побутові тощо; за своєю модальністю, тобто за характером взаємозв'язків між індивідами і групами, соціальні відносини поділяють на відносини співробітництва, взаємної допомоги, суперництва, конфлікту, субординації тощо. В залежності від наявності або відсутності елементів стандартизації і формалізації в соціальних відносинах останні поділяють на офіційні і неофіційні.

Серед соціальних відносин є такі, які можна розглядати в якості базових, таких, що пронизують всі інші. Це *відносини соціальної залежності і влади*. Вони основні в аналізі соціальних структур і процесів, що в них відбуваються.

У усіх сферах суспільства, особливо в політичній, широко поширені і мають важливе значення відносини влади, панування і підкорення. М. Вебер відрізняв відносини влади і підкорення (панування). Для розуміння такої відмінності він в якості прикладу наводив владу крупного банку над тими, хто потребує кредиту, з умовою, коли банк займе монопольне положення на ринку. Ця влада базується на економічній силі. Панування ж, в його розумінні, передбачає не тільки – як у випадку з економічною владою – принциповий перевіс сил, який можна використати для здійснення власної волі, але і можливість віддавати накази, які беззаперечно виконуються. Панування, відповідно, є таким відношенням між тим, хто управляє, і тим, ким управляють, при якому перший може нав'язувати свою волю шляхом обов'язкових наказів. За М. Вебером, соціальні відносини лежать в основі влади. Влада – це соціальне відношення, яке надає одному суб'єкту головуюче положення порівняно з іншим, це також ієрархічне соціальне відношення, а не властивість суб'єкта або суб'єктів. Для виникнення і тривалого існування системи панування одного насилля замало. Необхідна ще наявність відповідних цінностей, переконань, на яких базується слухняність тих, ким управляють. М. Вебер виходив із конструювання трьох ідеальних чистих типів: традиційного панування; харизматичного панування; легального панування.

Рекомендована література

Основна

1. Бабосов Е. М. Общая социология : учеб. пособие для студентов вузов / Е. М. Бабосов. – 2-е изд., стер. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – С. 351–362.
2. Мертон Р. Непреднамеренные последствия преднамеренного социального действия / Р. Мертон // Социологический журнал. – 2009. – № 2. – С. 5–17.
3. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 109–125, 187–213.

4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 41–114.

Додаткова

1. Вдовиченко Л. Н. Социальные отношения в турбулентное время / Л. Вдовиченко // Социол. исслед. – 2012. – № 3. – С. 13–16.

2. Вебер М. Основные социологические понятия / Вебер М. // Избранные произведения : пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – С. 602–643.

3. Гарфинкель Г. Исследование привычных оснований повседневных действий / Г. Гарфинкель // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 1. – С. 42–70.

4. Йоас Х. Креативность действия : пер. с нем. / Х. Йоас. – СПб. : Алетейя, 2005. – 320 с.

5. Миллс Ч. Ситуативные действия и словари мотивов / Ч. Миллс // Социологическое обозрение. – 2011. – Т. 10, № 3. – С. 98–109.

6. Тезаурус социологии : темат. слов.-справ. / под ред. Ж. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – С. 171–180.

7. Терборн Г. О границах и динамике норм и нормативного действия. Социологическая рефлексия / Г. Терборн // Социологическое обозрение. – 2003. – Т. 3, № 4. – С. 42–56.

8. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии : пер. с фр. / А. Турен. – М. : Научный мир, 1998. – 204 с.

9. Хабермас Ю. Отношения к миру и рациональные аспекты действия в четырех социологических понятиях действия / Ю. Хабермас // Социологическое обозрение. – 2008. – Т. 7, № 1. – С. 3–25.

10. Шюц А. Социальный мир и теория социального действия / А. Шюц // Современная западная социология: хрестоматия : учеб. пособие / авт.-сост. Г. Соколова, Л. Титаренко. – Минск, 2008. – С. 249–256.

Тема 4. Соціальні спільноти, групи

План

1. Соціальні спільноти і групи як предмет соціологічного вивчення. Поняття «соціальна спільнота». Різновиди соціальних спільнот.

2. Поняття «соціальна група». Класифікація соціальних груп.

3. Квазігрупи: їх особливості, різновиди. Натовп. Соціальні кола.

Контрольні питання

- Чому для соціології важливо вивчати соціальні спільноти і групи?
- У чому відмінність понять «соціальна спільнота» і «соціальна група»?
- Які основні ознаки соціальної групи?

- За якими критеріями визначається приналежність індивіда до конкретної соціальної групи?
- Чому прийнято вважати, що квазігрупи є необхідним рівнем для формування стійкої соціальної групи?
- Які види квазігруп виокремлюються в соціології?
- Які основні властивості аудиторії? Чому аудиторію відносять до квазігруп? Яким чином може бути перетворена аудиторія? До чого приводять неоднорідність аудиторії та її пасивність?
- Чому соціологи приділяють значну увагу вивченню соціальних кіл? Що є основним для існування соціального кола? Як розвиваються і в що трансформуються соціальні кола?
- Яким чином із квазігруп формуються стійкі соціальні групи? А у яких випадках спостерігається розпад квазігруп?

Реферати

1. Чисельність груп і їх функціонування. Діади і тріади Г. Зіммеля.
2. Групова поведінка як особлива форма соціальної взаємодії.
3. Концепція спільноти і її специфіка у віртуальному просторі.
4. Соціально-етнічні спільноти: сутність, характерні риси.
5. Соціально-територіальні спільноти: сутність, характерні риси.
6. Публіка як соціальна спільнота.
7. Натовп як квазігрупа.

Завдання

1. Охарактеризуйте шість різновидів соціальних спільнот, які виокремив П. Штомпка. Розкрийте динаміку їх кристалізації. Дайте визначення понять: «соціальна група», «соціальна категорія», «соціологічна категорія», «статистична категорія». Наведіть приклади.
2. Соціологічні дослідження довели, що розміри соціальних груп суттєво впливають на їх функціонування і розвиток. Аргументуйте цю точку зору. Наведіть приклади.
3. Розкрийте, за яких умов у суспільстві може збільшуватися кількість груп, приналежність індивідів до яких носить добровільний, а не примусовий характер, тобто, в такі групи індивіди вступають, записуються, приєднуються. Наведіть приклади.
4. Відомо, що феномен одночасної участі індивідів у різних групах може призводити до конфліктів участі. Наведіть приклади типових конфліктів участі, характерних для сучасного українського суспільства. Розкрийте їх причини і соціальні наслідки.
5. Виділіть і опишіть основні якості і види натовпу як квазігрупи. Як змінюється поведінка окремої людини в натовпі? Який механізм формування поведінки «людини натовпу»? Як може бути перетворений натовп? Аргументуйте свою відповідь. Наведіть приклади.

Методичні поради

Серед ключових понять соціології – соціальна спільнота і соціальна група. Перш ніж приступити до вивчення даної теми з'ясуйте причини, за якими необхідно знати, з яких соціальних спільнот і соціальних груп складається суспільство. Соціальні спільноти і групи – це необхідний спосіб існування людей, їх взаємозв'язку і взаємодії між собою і з суспільством в цілому. Адже саме завдяки соціальним спільнотам і саме в них створюються всі необхідні умови і засоби, які сприяють розвитку особистості і задовольняють її потреби та інтереси. Соціальні спільноти і групи самі є суб'єктами суспільного життя, залежно від того, з яких груп складається суспільство, в якому ієрархічному положенні вони знаходяться один до одного. На відміну від організацій і інститутів, що свідомо створюються людьми, спільноти виникають природно історично, тобто з необхідністю, обумовленою потребами суспільного розвитку.

Соціальна спільнота – це реально існуюча, сукупність індивідів, що емпірично фіксується і відрізняється численністю, відносною цілісністю і відносною стійкістю, виступає самостійним суб'єктом історичної та соціальної дії та поведінки, виконує ту чи іншу спільну діяльність. Залежно від змістовних ознак соціальні спільноти підрозділяються на поселенські (територіальні), професійні, етнонаціональні, соціокультурні, релігійні, соціально-стратифікаційні, політичні, групові і масові.

Під соціальною групою розуміють сукупність людей, які певним чином взаємодіють один з одним, усвідомлюють свою приналежність до даної групи і вважаються членами цієї групи з точки зору інших. Соціальна група характеризується наявністю спільних інтересів, цілей і завдань діяльності, сприяє виникненню емоційно-психологічних а також виконанням суспільно необхідної функції в загальній структурі поділу праці та діяльності, у структурі соціальних статусів і ролей. Звернуть увагу на видове розмаїття соціальних груп: за характером взаємодії: первинні і вторинні групи; за способом організації та регулювання групових взаємодій: формальні і неформальні групи; за кількісним складом: великі і малі групи; референтні групи. Виділяють також квазігрупи.

У соціології також використовуються такі поняття, як когорти, покоління. Якщо когорта призначається для опису життєвого шляху групи людей, як правило, одного року, то покоління представляє характеристику життя, як зміна один одного верств населення в середньому через 25–30 років.

Наразі в соціології актуальним є вивчення маргінальних груп; спільнот девіантної поведінки; нових груп і верств, що з'являються в процесі розвитку суспільства. Активно проходять дискусії про середній прошарок (клас).

Науковці виділяють також квазігрупи, які мають такі відмінні риси: 1) спонтанність утворення; 2) неусталеність взаємозв'язків; 3) відсутність різноманітності у взаємодіях (це або лише прийом або передача інформації, або лише вирази протесту або захвату і так далі); 4) короткочасність спільних дій.

Квазігрупи найчастіше існують нетривалий час, після чого або розпадаються остаточно, або під впливом ситуації перетворюються в усталені соціальні групи.

Рекомендована література

Основна

1. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології : пер. з нім. / Ф. Тьоніс. – К. : Дух і Літера, 2005. – 262 с.
2. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества : пер. с польск. / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 187–207.
3. Щепанський Ян. Элементарные понятия социологии : пер. с польск. / Ян Щепанський. – М. : Прогресс, 1969. – С. 115–167, 176–186.

Додаткова

1. Бабосов Е. М. Общая социология : учеб. пособие [для студентов вузов] / Е. М. Бабосов. – 2-е изд., стер. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 640 с.
2. Загребина А. В. Публика как социальная общность: пионерские исследования Г. Тарда / А. В. Загребина // Социол. исслед. – 2010. – № 3. – С. 139–145.
3. Зборовский Г. Е. Теория социальной общности / Г. Е. Зборовский. – Екатеринбург : Гуманитарный университет, 2009. – 304 с.
4. Качанов Ю. Л. Практическая топология социальных групп / Ю. Л. Качанов // Socio-Logos'96. Альманах Российско-фр. Центра социолог. исслед. Ин-та социологии РАН. – М. : Socio-Logos, 1996. – С. 49–93.
5. Климова С. Г. Критерии определения групп «Мы» и «Они» / С. Г. Климова // Социол. исслед. – 2002. – № 6. – С. 83–96.
6. Олсон М. Логика коллективных действий: общественные блага и теория групп : пер. с англ. / М. Олсон. – М. : Фонд экономической инициативы, 1995. – 174 с.
7. Практические и конструируемые социальные группы: деятельностно-активистский подход // Россия: трансформирующееся общество / под ред. В. Ядова. – М. : КАНОН-пресс-Ц, 2001. – С. 104–122.
8. Профессиональные группы: динамика и трансформация / под ред. В. Мансурова. – М. : Изд-во Института социологии РАН, 2009. – 419 с.
9. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурская. – Х. : Харьк. нац. ун-т имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
10. Шматко Н. А. Практические и конструируемые социальные группы: деятельностно-активистский подход / Н. А. Шматко // Россия: трансформирующееся общество / под ред. В. А. Ядова. – М. : КАНОН-пресс-Ц, 2001. – С. 104–122.
11. Ядов В. Социальный ресурс индивидов и групп как их капитал: возможность универсальной методологии исследования реального расслоения

в российском обществе / В. Ядов // Кто и куда стремится вести Россию? Акторы макро-, мезо- и микроуровней современного трансформационного процесса / под ред. Т. Заславской. – М. : МВШСЭН, 2001. – С. 310–318.

Тема 5. Соціальні інститути

План

1. Соціальний інститут: поняття, основні підходи до визначення соціального інституту.
2. Функції і дисфункції соціальних інститутів.
3. Видове розмаїття соціальних інститутів.
4. Розвиток соціальних інститутів. Процес інституціоналізації. Інституціональні системи (матриці).
5. Характеристика базових соціальних інститутів.

Реферати

1. Соціальний інститут: визначення, структура, класифікація. Функції та структурні елементи основних інститутів суспільства.
2. Тенденції у вивченні соціальних інститутів.
3. Інституціональна матриця: сутність, типи, основні властивості.

Завдання

1. Соціальними інститутами вчені вважають:
 - надіндивідуальні соціальні факти (Е. Дюркгейм);
 - цільову сукупність суспільних дій і засобів, раціонально визнаних усіма учасниками (М. Вебер);
 - звичний спосіб мислення, усталені зразки поведінки (Т. Веблен);
 - соціальну форму усупільнення змісту індивідуальних мотивів та прагнень (Г. Зіммель);
 - свідомо регульовану та організовану форму людської діяльності (Т. Парсонс);
 - правила, за допомогою яких суспільство зміцнює свої внутрішні зв'язки, входить в індивідів через ролі, чим і обґрунтовує свою реальність для них (П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурд'є);
 - геометричну точку, що позбавлена протяжності, об'єму, надемпіричний об'єкт (В. Биченков).

Прокоментуйте наведені підходи до визначення соціального інституту. Покажіть, яку роль це поняття відіграє в класичній і сучасній соціології, які явища воно дозволяє описувати, вимірювати і пояснювати.

2. Схарактеризуйте фундаментальні функції соціального інституту. На прикладі одного з інститутів розкрийте його явні і латентні функції (користь, яку приносить функціонування інституту для суспільства та індивіда)

і дисфункції (шкода, яку функціонування інституту наносить суспільству, індивіду).

3. Розкрийте, як відбувається формування соціальних інститутів, яку роль в цьому процесі відіграє стихійне і свідоме, формальне і неформальне. Наведіть приклади.

4. Розкрийте сутність, етапи та особливості інституціоналізації як процесу створення соціального інституту на прикладі одного із наведених нижче соціальних інститутів: засоби масової інформації; охорони здоров'я; дошкільної освіти; релігії.

5. Розкрийте, як соціальні інститути пов'язані з задоволенням потреб суспільства, груп і індивідів. Наведіть приклади ситуацій, коли одні й ті ж суспільні потреби обслуговуються різними інститутами, коли один інститут обслуговує кілька потреб суспільства.

6. Назвіть необхідні елементи (ознаки) соціального інституту, найдіть ці ознаки в сучасних інститутах політики, економіки, науки, релігії, сім'ї.

7. Жоден із соціальних інститутів не є незмінним. Наведіть перелік чинників, які визначають сталість/мінливість соціальних інститутів.

8. Розкрийте евристичне значення гіпотези про інституціональні матриці в соціологічному вивченні соціальних і суспільних явищ.

Методичні поради

При вивченні цієї теми студентам слід навчитися операціоналізувати і коректно оперувати ключовими поняттями: соціальний інститут, інституціоналізація, функції соціального інституту, ознаки соціального інституту.

Зверніть увагу на базові потреби і базові інститути: потреби у відтворенні роду (інститут сім'ї та шлюбу); потреби в безпеці та соціальному порядку (політичні інститути, держава); потреби у добуванні засобів існування (економічні інститути, виробництво); потреба в передачі знань, соціалізація покоління, підготовка кадрів (інститути освіти в широкому сенсі, т. е. включаючи науку і культуру); потреби у вирішенні духовних проблем, сенсу життя (інститут релігії). Існують різні точки зору на елементи, складові соціального інституту. Як правило, виділяють шість елементів: соціальна група, організація, звичаї, матеріально-речові умови, організація, визначена мета (ціль). Розкрийте базові елементи, які утворюють соціальний інститут: діючі особи (суб'єкт і об'єкт соціальної дії); спонукальні сили (потреби, мета, завдання і мотиви); умови (матеріальна база); засоби соціальної дії; результати соціальної дії.

Поняття «соціальний інститут» породило ще один термін – інституціоналізація. Він означає процес, в ході якого соціальні практики стають досить регулярними і тривалими, що призводить до виникнення нових соціальних інститутів і нових соціальних організацій. Етапи інституціоналізації: виникнення потреби, задоволення якої вимагає спільних

організованих дій; формування загальних цілей; поява соціальних норм і правил під час стихійного соціальної взаємодії, здійснюється методом «проб і помилок»; поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами; інституціоналізація норм, правил і процедур, тобто їх регулярне практичне застосування; встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх застосування в окремих випадках; створення системи статусів і ролей, що охоплюють всіх без винятку членів інституту.

Розвиток соціальних інститутів відбувається через два соціальні процеси: 1) виникнення нових соціальних інститутів; 2) удосконалення діяльності, структури і функцій вже існуючих інститутів.

Характеристика соціальних інститутів у сучасному суспільстві базується на різних підходах. Відповідно до теорії структурації Е. Гідденса, соціальні інститути, як і інші структурні елементи суспільства (наприклад, організації), (а) безсуб'єктні, (б) володіють певними ресурсами (наприклад, система освіти в якості соціального інституту потребує чимало матеріальних і людських коштів), (в) диктують певні норми, правила використання та накопичення інституційних ресурсів. В той же час в рамках теорії віртуалізації (постмодерн) пояснення нових тенденцій суспільного і соціального розвитку базуються на уявленнях про суспільство не як про систему інститутів, а як про процес реалізації цінностей; процес, історичними моментами якого є формування і занепад соціальних інститутів як реальності.

Особливу увагу зверніть на інституціональну структуру суспільства, яка, за С. Кірдіною, складається із базових інститутів і додаткових (альтернативних) інститутів – інституціональних форм. Базові інститути дозволяють суспільству виживати і розвиватися, зберігаючи при цьому свою самодостатність і цілісність в процесі історичної еволюції, незалежно від волі і бажання конкретних соціальних суб'єктів. Інституціональні форми, навпаки, безмежно гнучкі і використовуються без просторово-часових обмежень. Матриці – це усталена система базових інститутів, яка склалася. Ці інститути регулюють взаємопов'язане функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та суспільної. Існують різні підходи до виділення інституціональних систем (матриць). Так, С. Кірдіна виділяє два типа інституційних матриць: східного і західного типу. Ф. Кауфман пропонує розглядати три інституціональні системи: а) *ринкову* – базується на економічних відносинах (ринкова матриця); б) *планову* – базується на політичних відносинах (централізована матриця); в) *солідаристську* – побудована на виокремленні ідеології як основи мотивації індивідуальної поведінки, коли особистість сприймає певні моральні, культурні або релігійні цінності і спроможна до природного обмеження власних потреб, до формування власних інтересів під впливом “високих” цілей.

У суспільстві не існує такого соціального інституту, який би функціонував ізольовано від інших інститутів. Держава, політичні партії, релігія, освіта, сім'я – ці та інші інститути взаємопов'язані. Наприклад: система

освіти залежить від розвитку системи виробництва, з одного боку, і культури – з іншого, але на ефективність інституту освіти великий вплив має держава (інвестиції в освіту тощо). Зміни в одних інститутах призводять до змінень інших. Трансформація політичної системи у пострадянських країнах сприяла реформі освіти, суттєвим змінам в культурі, освіті, у розвитку релігії. У наш час відбувається трансформація традиційних соціальних інститутів. Тенденцією розвитку сучасного суспільства стає становлення демократичних соціальних інститутів, чому значною мірою сприяє поступове вивільнення людини від зовнішнього соціального контролю завдяки укріпленню громадянської самосвідомості, посиленню соціальної мобільності, формуванню нових солідарностей, витіснення сітьовими відносинами відносини адміністративної залежності. Суспільству неможливо нав'язувати інститути, йому не властиві, як неможливо суб'єктивно замінювати один інститут іншим, навіть якщо останній виявився ефективним в іншому суспільстві. Для розвитку будь-якого соціального інституту необхідна низка передумов: історичних, культурних, матеріально-технічних.

Рекомендована література

Основна

1. Бабосов Е. М. Общая социология : учеб. пособие [для студентов вузов] / Е. М. Бабосов. – 2-е изд., стер. / Е. М. Бабосов. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – С. 241–257.
2. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М., 2004. – С. 277–299.
3. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России: введение в X-Y-теорию / Кирдина С. Г. – Издание 3-е, переработанное, расширенное и иллюстрированное. – СПб. : Нестор-История, 2014. – 468 с.
4. Кравченко А. И. Социология : учеб. пособие для вузов / А. И. Кравченко. – М. : Академический проект, 2001. – С. 171–179.
5. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. проф. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 214–271.
6. Черниш Н. Й. Соціологія : курс лекцій / Н. Й. Черниш. – Львів : Кальварія, 2004. – С. 202–205.
7. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества : пер. с польск. / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 436–451.

Додаткова

1. Асп Э. К. Введение в социологию : пер. с фин. / Э. К. Асп. – СПб. : Алтея, 1998. – С. 39–40.
2. Беленок О. Еволюція системоутворюючих інститутів українського суспільства (1990–2010) / О. Беленок // Українське суспільство. Соціологічний моніторинг. – К. : ІС НАН України, 2011. – Т. 1. – С. 115–124.

3. Готов М. Б. Социальный институт: определение, структура, классификация / М. Б. Готов // Социол. исслед. – 2003. – № 10. – С. 13–19.

4. Макеєв С. Соціальні інститути: класичні тлумачення й сучасні підходи до вивчення / С. Макеєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 5–20.

5. Матусевич В. А. Социальный институт: функция, генезис, структура / В. А. Матусевич // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 43–56.

6. Полтавская Е. И. О понятии «социальный институт» / Е. Полтавская // Социол. исслед. – 2009. – № 3. – С. 68–71.

Тема 6. Соціальна організація

План

1. Поняття «соціальна організація» в соціології.
2. Основні підходи до виділення соціально-історичних типів організації соціального життя.
3. Структура як соціальна форма.

Контрольні питання

- Яке поняття використовується в соціології для визначення соціальних взаємодій, в яких люди виступають як типові представники соціальних статусів, як виконавці соціальних ролей? А в якому понятті зникають особи (індивіди), позиції і ролі, а залишається лише мережа відносин між ними, тобто виключно форма організації, а не організація в повному її розумінні?

- Як співвідносяться поняття «соціальна організація» і «соціальний інститут»? Чому розмежування соціальних організацій від соціальних інститутів відносно?

- Які характерні риси соціальної організації?

- Які переваги і недоліки мають соціальний інститут і організація як форми соціального зв'язку?

- Чому в сучасних європейських країнах між інститутами і організаціями відбуваються постійні коливання і взаємні переходи то в один, то в інший бік?

- Як пов'язані між собою соціальні інститути, соціальні організації і розвиток суспільства (еволюційний і революційний)?

- Як у соціології співвідносяться поняття «мікроструктура» і «макроструктура»?

Реферати

1. Основні підходи до виділення соціально-історичних типів організації соціального життя (К. Маркс, Ф. Тьонніс, М. Вебер, П. Парсонс).

2. М. Вебер про сутність і характерні риси бюрократичної організації.

Завдання

1. Існує погляд, що, по-перше, в умовах глобалізації національні держави в більшості стають соціальними інститутами, ніж організаціями, а по-друге, йдеться про перетворення деяких міжнародних інститутів в організації і взагалі про створення світової держави як інституту й організації. Наведіть аргументи, які обґрунтують або ж спростовують цей погляд.

2. На прикладі Вашого університету розкрийте чотири аспекти структури, які виділив П. Штомпка. Покажіть, за яких умов нормативна структура в університеті може бути гармонійною, а за яких – хаотичною. Які структури характерні для сучасного університету: гомогенні чи гетерогенні?

Методичні поради

У даній темі студенти знайомляться ще з двома фундаментальними поняттями соціології – соціальна організація і соціальна структура. У понятті соціальної організації люди виступають як типові представники соціальних статусів, як виконавці соціальних ролей. А в понятті соціальної структури зникають особи (індивіди), позиції і ролі, а залишається лише мережа відносин між ними, тобто виключно форма організації, а не організація в повному її розумінні. Соціальна організація – це вища, ніж соціальний інститут, форма соціального зв'язку. У основі розмежування соціальних зв'язків на інституційні і організаційні лежить відмінність між потребами і інтересами людей, а також відповідними видами дій. Соціальні інститути виникли ради задоволення потреб людей. Для задоволення цих потреб необхідні соціальні блага – предмети вжитку, заради організації яких і виникають соціальні організації. Розмежування соціальних організацій від соціальних інститутів відносно. Наприклад, феномен освіти може бути як інститутом, так і організацією залежно від спонуки (потреба або інтерес), рівня регуляції і місця серед інших елементів соціального зв'язку. Зверніть увагу на те, що соціальним організаціям притаманні певні риси. По-перше, соціальну організацію створюють свідомо на певному етапі історичного розвитку ради певної інтересів-мети пов'язаних із задоволенням соціальних потреб. По-друге, соціальна організація включає орган (і апарат управління), що управляє, який формулює цілі, розробляє програми їх досягнення, вибирає засоби, контролює розуміння цілей виконавцями, а також виконання потрібних рішень по всій управлінській вертикалі на основі зворотного зв'язку. По-третє, організація діє на основі статуту або інструкцій (внутрішньоорганізаційних норм), розроблених органом, що управляє Вони регламентують соціальні статуси і ролі членів організації, а також заохочення і покарання за їх діяльність. По-четверте, соціальна організація є складною структурою посад (соціальних ролей і статусів), а також включає чіткий розподіл праці, що виконується її членами, між якими існує чітка субординація і координація діяльності. По-п'яте, соціальна організація включає не лише інституційних регулювальників (норми, цінності, традиції) що додають соціальний статус і ролі її членам, але і санкції, здійснювані органом, що управляє, за допомогою матеріальних ресурсів. Поряд з формальними

організаціями виникають неформальні – соціальні зв'язки, що спонтанно склалися і є продуктом більш менш тривалого міжособового і внутрішньогрупового спілкування.

Щоб зрозуміти ту чи іншу соціальну реальність, правила організації життя людей на певному історичному етапі, слід вивчати найбільш усталені характеристики соціальних дій індивідів, з яких складається соціальна реальність. Першу спробу виділити соціально-історичні типи організації соціального життя висунув Ф. Тьонніс.

Соціальний інститут і організація як форми соціального зв'язку мають свої переваги і недоліки. Тому кожна з цих форм займає своє місце і має час для застосування. Соціальні інститути – більш вільні (неформальні) форми зв'язку, що дають людям і соціальним спільнотам більшу гнучкість для задоволення суспільних потреб. Соціальні організації – менш вільні і більш формалізовані форми соціального зв'язку, вони ставлять задоволення суспільних потреб в жорстко встановлені рамки розумних або мінімальних потреб.

Далі перейдіть до розгляду питання про структуру як соціальну форму. У соціології розрізняють поняття: мікроструктура – мережа відносин між основними елементарними складовими соціального життя, тобто такими, які є кінцеві і неділимі; макроструктура – структура іншого порядку, мережа зв'язків між складними соціальними об'єктами, тобто такими, які й самі мають структуру (наприклад, політична структура як мережа зв'язків між політичними партіями, парламентом, урядом, групами тиску тощо). В загальному виді соціальна структура – це конфігурація відносин між соціальними позиціями. Соціальна структура – конфігурація, форма різноспрямованих соціальних відносин, незалежно від того, між ким складаються ці відносини і чого вони стосуються. Умовно виділяють чотири аспекти структури (за П. Штомпкою): 1. Нормативна структура – конфігурація правил поведінки і дій різних осіб, які займають неоднакові позиції і виступають в межах однієї організації. 2. Ідейна структура – конфігурація переконань і поглядів людей, які діють в межах певної організації і займають в ній різні позиції. Виділяють гомогенні структури (реалізується консенсус, наприклад, такою є церковна організація, в якій визнається загальна спільність віри) і гетерогенні структури (плюралізм поглядів, наприклад, в парламенті). 3 Структура інтересів – характерний для групи або організації розподіл шансів на доступ до благ, які мають суспільну цінність. 4. Структура взаємодій (інтеракційна структура) – типовий напрямок взаємодій, доступні канали комунікацій між особами, які займають різні позиції в організації або групі.

Рекомендована література

Основна

1. Волков Ю. Г. Социальная организация / Ю. Г. Волков // Тезаурус социологии : темат. слов.-справ. / под ред. Ж. Т. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – С. 218–222.

2. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 141–164.

3. Черниш Н. Соціологія : підруч. за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – 5-те вид. перероб. і доп. – К. : Знання, 2009. – С. 48–55.

4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 129–152.

Додаткова

1. Асп Э. К. Введение в социологию : пер. с фин. / Э. Асп.– СПб. : Алтея, 1998. – С. 35.

2. Бабосов Е. М. Общая социология : учеб. пособие [для студентов вузов] / Е. М. Бабосов. – 2-е изд., стер. / Е. Бабосов. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – С. 228–241.

3. Ковалев А. Модернизация как эволюция типов организации / А. Ковалев // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 2. – С. 68–77.

4. Лушников Д. А. Социальная дезорганизация на микроуровне социальной реальности / Д. Лушников. – Ставрополь, 2005. – 265 с.

5. Щербина В. В. Социальные теории организации: Словарь / В. Щербина. – М. : ИНФРА, 2000. – 264 с.

Тема 7. Соціальна нерівність, структура та стратифікація

План

1. Рівність і нерівність як проблема теоретичної соціології. Теорії соціальної нерівності.

2. Поняття соціальної структури. Основні елементи соціальної структури (клас, соціальна група, соціальний прошарок, соціальна спільнота)

3. Базові поняття теорії стратифікації.

4. Сутність і функції соціальної стратифікації. Системні характеристики стратифікації.

5. Структуралістський і функціоналістський підходи до соціальної стратифікації. Типи стратифікаційних систем.

Контрольні питання

- Як співвідносяться між собою біологічна і соціальна нерівність?
- Які причини існування й усталеного відтворення соціальної нерівності?
- Яке пояснення нерівності в суспільстві дав Е. Дюркгейм?
- Які відмінності у розумінні класів К. Марксом і М. Вебером?
- За якими критеріями виділяється соціальний статус?
- Як співвідносяться поняття «соціальна диференціація» і «соціальна стратифікація»?

- Які класоутворюючі ознаки і суспільні класи виділяють сучасні соціологи?
- У чому полягає сутність функціоналістського підходу до соціальної стратифікації?
- У чому сутність понять «клас у собі» і «клас для себе» К. Маркса і Ф. Енгельса?
- У чому полягає сутність структуралістського підходу до соціальної стратифікації?
- У чому полягають особливості ієрархічної та неієрархічної моделей соціальної стратифікації?

Реферати

1. Нові соціальні нерівності та особливості їх соціологічної діагностики.
2. Концепція соціальної нерівності за критерієм наявності соціальних ресурсів або капіталів різного об'єму.
3. Наслідувані й «природні», самостійно накопичені соціальні ресурси як критерії соціальної нерівності.
4. Соціологічні концепції середнього класу.
5. Покоління в соціологічному теоретизуванні.
6. Теорія стратифікації П. Сорокіна.
7. К. Девіс и У. Мур про стратифікацію (за роботою «Деякі принципи стратифікації»).
8. Класи і соціальні прошарки в соціологічній теорії: американська і європейська традиції.
9. Е. Райт про соціальні класи сучасного західного суспільства.
10. З. Бауман і У. Бек про нову, некласову систему соціальних відмінностей між людьми в постіндустріальному суспільстві.
11. Образ середнього класу в західній і вітчизняній соціології.

Завдання

1. Поміркуйте над тим, яка теоретична концепція соціальної нерівності більш адекватно описує сучасні українські реалії і чому. Наведіть приклади.
2. Складіть перелік номінальних параметрів соціальної структури, які можна використати при соціологічному вивченні соціальної структури сучасного українського суспільства.
3. Схарактеризуйте переваги і вади концепції соціального класу Джона Голдторпа і його схеми класової диференціації сучасного британського суспільства. Як Ви вважаєте, якою мірою придатна ця схема для аналізу сучасного українського суспільства. Аргументуйте свою відповідь.
4. Дослідіть свій статусний набір. Визначте, які статуси в ньому є приписаними, а які – такими, що досягаються. Назвіть змішані статуси, які маєте ви або ваші знайомі.
5. Схарактеризуйте статусну символіку молоді в XX і XXI ст.

6. Розкрийте, за яких умов природні відмінності (стать, вік, обдарованість) стають соціальними. Наведіть приклади.

7. Розкрийте, які ознаки визначають специфіку сучасного середнього класу (прошарку). З чим пов'язані ресурси влади і вплив цього класу на сучасне українське суспільство?

Методичні поради

При вивченні цієї теми зверніть увагу на те, що тема рівності і нерівності розглядається не менш ніж в двох площинах (за П. Штомпкою): 1) у межах ідеології – різні ідеології або виправдовували, легітимізували нерівність, або навпаки, вимагали її усунення (елітарні, егалітарні, мерітократичні); 2) в межах наукового теоретизування – існують різні концепції соціальної нерівності і соціального розшарування, наприклад, функціональна теорія (К. Девіс і У. Мур) і теорія накопичення переваг (наприклад, К. Маркс). Наразі З. Бауман і У. Бек говорять про нову, неklasовим систему соціальних відмінностей між людьми в постіндустріальному, постмодерному суспільстві. Сьогодні соціологи вивчають нерівності на основі стилю споживання і стилю життя.

Особливий інтерес соціологів привертають нові соціальні нерівності (за С. Макеевим): 1) нерівності, пов'язані з тими благами, шансами, можливостями, що не були характерні для минулого, нове дефіцитне за визначенням, чим і обумовлено нерівний доступ до нього; 2) нерівності за ступенем диференційованості: те, що раніше роз'єднувало, тепер може мати відношення до трьох, чотирьох, п'яти і більше соціальних категорій; 3) нерівності внаслідок нових причин, обумовлених швидким і непостійним соціально-економічним контекстом; 4) нерівності як нові неоднорідності в середині традиційних верств населення – класів (нове розшарування всередині робітничого класу, наприклад), а також різних категорій зайнятого населення або соціально-демографічних категорій (чоловіки і жінки, люди різного віку); 5) модифіковані або тільки ті, які тільки почали модифікуватися, стратифікаційні порядки характеризуються новими режимами відтворення соціального статусу.

При вивченні соціальної структури зверніть увагу на характеристику таких її підструктур, як соціально-територіальна підструктура, соціально-професійна підструктура, соціально-класова підструктура, соціально - етнічна підструктура, соціально-демографічна підструктура.

Соціальна стратифікація виступає як об'єктивна соціальна диференціація і нерівність в суспільстві на основі таких критеріїв, як престиж, дохід, освіта, участь у владних відносинах. У соціальній системі відбувається постійне ранжування соціальних статусів і соціальних ролей. Соціально-стратифікаційний підхід в соціології ґрунтується на таких принципах: обов'язковості дослідження всіх верств населення; застосування при їх порівнянні єдиного критерію; достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу різних соціальних верств суспільства. Параметри, за якими соціологи вивчають соціальну структуру та соціальну стратифікацію, діляться на номінальні і рангові.

Рекомендована література

Основна

1. Вевьерка М. Формирование различий / М. Вевьерка // Социол. исслед. – 2005. – № 8. – С. 13–24.
2. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Эдиториал, УРСС, 2004. – С. 151–179.
3. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні : моногр. / [Балакірева О. М., Головенько В. А., Дмитрук Д. А. та ін.] ; за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакіревої ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 592 с.
4. Коваліско Н. В. Основи соціальної стратифікації : навч. посіб. / Н. Коваліско. – Львів : Магнолія 2006, 2007. – 328 с.
5. Новые социальные неравенства / под ред. С. Макеева. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2006. – 355 с.
6. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 537–560.
7. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. – М. : Логос, 2008. – С. 347–353, 373–385.

Додаткова

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Бек У. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 111–146.
2. Бурдьё П. Социология социального пространства / Бурдьё П. ; серия: Gallieinium ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Алетейя, Институт экспериментальной социологии, 2007. – 288 с.
3. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социол. исслед. – 1994. – № 5. – С. 147–156.
4. Гофман И. Символы классового статуса / И. Гофман // Логос. – 2003. – № 4–5. – С. 42–52.
5. Дэвис К. Некоторые принципы стратификации / К. Дэвис, У. Мур // Кравченко А. И. Социология. Хрестоматия [для студентов вузов]. – М. : Академия, 1997. – С. 235–243.
6. Ильин В. Социальное неравенство / В. Ильин. – М., 2000. – 280 с.
7. Куценко О. Д. Общество неравных / О. Д. Куценко. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2000. – 316 с.
8. Ленски Г. Статусная кристаллизация: вертикальное измерение социального статуса / Г. Ленски // Социологический журнал. – 2003. – № 4. – С. 126–140.
9. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 880 с.

10. Патракова А. Л. Структурні складові відчуття місця в соціальній ієрархії / А. Л. Патракова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 119–135.
11. Подольская Е. А. Противоречивость социального статуса современного студента: социологическое измерение / Е. А. Подольская // Ценности и смыслы. Науч. и информ.-аналитич. гуманит. журнал. – 2010. – № 3(6). – С. 79–91.
12. Радаев В. В. Социальная стратификация / В. В. Радаев, О. И. Шкаратан. – М. : АспектПресс, 1996. – С. 49–62.
13. Райт Э. О. Марксистские концепции классовой структуры / Э. Райт // Рубеж. – 2000. – № 15. – С. 36–85.
14. Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы / Е. В. Симончук. – М. : Институт социологии НАН Украины, 2003. – 464 с.
15. Уорнер Л. Социальный статус и социальная структура / Л. Уорнер // Рубеж. – 1997. – № 10–11. – С. 42–57.
16. Хальбвакс М. Социальные классы и морфология / М. Хальбвакс. – М. : Институт экспериментальной социологии. – СПб. : Алетейя. 2000. – 509 с.
17. Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / О. И. Шкаратан. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. – 560 с.

Тема 8. Соціальна мобільність

План

1. Соціальна мобільність: поняття, види, канали. Теорія мобільності П. Сорокіна та її розвиток у сучасній теоретичній соціології.
2. Соціальна мобільність і маргінальність.
3. Концепції маргінальності.

Контрольні питання

- Чи пов'язана горизонтальна мобільність зі зміною статусу?
- Чи може соціальна мобільність виступати показником «відкритості» або «закритості» того чи іншого суспільства?
 - У чому полягає феномен «нових бідних» в пострадянських країнах?
 - На якій стадії економічного циклу виникає багато високостатусних позицій, а на якій – кількість високостатусних позицій скорочується? Як це позначається на соціальній мобільності?
- Які соціальні інститути слід перетворити або створити заново для регулювання висхідної соціальної мобільності?

Реферати

1. Вища школа як канал соціальної мобільності.
2. Роль інституту сім'ї в соціальній мобільності (порівняльний аналіз індустріального і постіндустріального суспільств).
3. Основні маргінальні групи в сучасному українському суспільстві, їх соціологічний портрет.

Завдання

1. Відомо, що масова маргінальність спричиняє чимало соціальних проблем. На прикладі розвитку українського суспільства розкрийте, які соціальні проблеми викликала масова маргінальність в 90-ті роки ХХ ст. і в сьогоденні. Дайте оцінку стану марганалізації сучасного українського суспільства, а також спрогнозуйте її соціальні наслідки, виходячи з усієї сукупності конкретних процесів і умов, в яких це явище функціонує. Наведіть приклади. Запропонуйте шляхи подолання негативних наслідків масової маргіналізації.

2. Поміркуйте над тим, чи можна маргіналізацію, обумовлену масовим переходом з нижчих верств суспільства в більш високі, тобто висхідну мобільність (хоча вона і має певні витрати), в цілому оцінити позитивно. Наведіть приклади.

3. Поміркуйте, до яких соціальних наслідків приводить маргіналізація, яка характеризується переходом у нижчі прошарки (при низхідній мобільності), якщо вона до того ж має довготривалий і масовий характер. Наведіть приклади.

4. Прокоментуйте середньовічну приказку: «Одного разу селянин – назавжди селянин». Розкрийте риси, що притаманні соціальній мобільності в «закритому» суспільстві.

Методичні поради

У даній темі студенти розглядають соціальні переміщення людей у суспільстві, тобто зміну їх статусу, місця в соціальному розшаруванні. Відомо, що різні типи суспільств різняться своєю відкритістю, можливостями для індивідуальних і групових переміщень. Але переміщення відбуваються, що приковує увагу як науковців (теорія соціальної мобільності), так і пересічних громадян. Так, несподіване піднесення людини або її раптове падіння – сюжет народних казок: наприклад, хитрий бідняк стає багатієм, бідний принц – королем, Попелюшка виходить за принца і тим самим підвищує свій статус і престиж. Тема соціальної мобільності особливо привертає увагу соціологів під час глибоких трансформацій у суспільстві

Класичною роботою в галузі соціальної мобільності є робота П. Сорокіна «Social Mobility, Its Forms and Fluctuation» (1927). Дослідженнями соціальної мобільності займалися такі вчені як Е. Гідденс, П. Блау, О. Д. Данкэн, С. М. Липсет, Р. Бендикс, Р. Еріксон, Дж. Голдторп, Дж. Уррі, С. Макеев, Н. Коваліско та ін.

Існує два основних типи соціальної мобільності: горизонтальна і вертикальна. Під горизонтальною соціальною мобільністю або переміщенням, мається на увазі перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної групи в іншу, розташовану на одному і тому ж рівні. Під вертикальною соціальною мобільністю розуміються ті відносини, які виникають при переміщенні індивіда або соціального об'єкта з одного соціального шару в іншій. Вертикальна мобільність безпосередньо пов'язана з нерівностями, що існують у суспільстві. У залежності від напрямку переміщення існує два типи вертикальної мобільності: висхідна і спадна, тобто соціальне піднесення і соціальний спуск. У відповідності з природою стратифікації є висхідні і низхідні течії економічної, політичної і професійної мобільності, не кажучи вже про інші менш важливі типи.

Висхідні течії існують в двох основних формах: проникнення індивіда з нижнього шару в існуючий більш високий прошарок; або створення індивідами нової групи і проникнення всієї групи в більш високий прошарок на рівень з вже існуючими групами цього прошарку (управлінська/менеджерська еліти на рівні з власниками-найвищий прошарок). Відповідно і спадні течії також мають дві форми: перша полягає в падінні індивіда з більш високої соціальної позиції на більш низьку, не руйнуючи при цьому вихідної групи, до якої він раніше належав, інша форма проявляється в деградації соціальної групи в цілому, в пониженні її рангу на тлі інших або в руйнуванні її соціальної єдності.

Соціальна мобільність може бути двох видів: мобільність як добровільне переміщення або циркуляція індивідів у рамках соціальної ієрархії; мобільність, продиктована структурними змінами (наприклад, індустріалізацією і демографічними факторами). Крім цього, соціальна мобільність може бути класифікована на основі інших ознак: добровільна, вимушена; зовнішня, внутрішня; кваліфікаційна; міжпоколінна, всередині покоління. організована, неорганізована; територіальна; галузева; між альтернативними галузями. Показниками мобільності є: 1) швидкість мобільності – кількість ступенів ієрархічної сходи, прохідних індивідом чи групою за певний час; 2) об'єм мобільності – число індивідів, які брали участь у соціальній мобільності протягом певного часу; 3) для територіальної мобільності: обсяг і структура міграції, імміграції, еміграції.

Основні фактори групової мобільності: науковий-технічний прогрес; ступінь відкритості суспільства; війни; соціальні революції, в тому числі зміни самої шкали стратифікації; економічний спад, криза; зміна або внесення змін до конституції; рівень народжуваності в різних стратах; зміна політичних режимів. Групова мобільність може охопити цілу соціальну категорію: сільське населення в період модернізації; мобільність цілого покоління, коли, як правило для молоді, відкриваються нові перспективи. Основні фактори індивідуальної мобільності: ступінь мотивованості, свідомі зусилля; статус сім'ї; освіта, професія; політичні переконання; соціальна-демографічні характеристики; ціннісні орієнтації.

Там, де є мобільність, існують і групи маргіналів, соціальний статус яких певний час є невизначеним. Спробуйте навести приклади маргінальності груп (маргінальних груп) в сучасному українському суспільстві. Взагалі будь-яка група має риси перехідності. Тому сама категорія маргінальності набуває особливого значення тоді, коли мова йде про суттєві відмінності і суперечливі риси. В іншому випадку маргінальність може спричиняти конфліктність суб'єкта, невизначеність і непослідовність його поведінки, відсутність у нього чітких цінностей.

Рекомендована література

Основна

1. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 654 с.
2. Сорокин П. А. Социальная мобильность : пер. с англ. / П. Сорокин. – М. : Academia; LVS, 2005. – 588 с.
3. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп.. – К. : Знання, 2009. – 468 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – С. 356–362.

Додаткова

1. Гусев А. Андеркласс и маргинальность: сравнительный анализ современных теорий и Чикагской концепции / А. Гусев // Социологическое обозрение. – 2006. – Т. 5, № 1. – С. 102–113.
2. Оксамитна С. Суб'єктивне сприйняття соціальної мобільності: досвід міжнародного дослідження та тенденції в Україні / С. Оксамитна // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 109. Соціологічні науки. – С. 5–12.
3. Подвижность структуры: современные процессы социальной мобильности / С. Макеев, И. Прибыткова, Е. Симончук и др. – К. : ИС 1999. – 203 с.
4. Попова И. П. Эволюция понятия маргинальности в истории социологии / И. П. Попова // Маргинальность в современной России. Коллективная монография. – М. : МОНФ, 2000. – С. 7–45.
5. Урри Дж. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия : пер. с англ./ Урри Дж. ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – С. 17–18.
6. Шкаратан О. И. Ожидания и реальность. Социальная мобильность в контексте проблемы равенства шансов / О. И. Шкаратан // Общественные науки и современность. – 2011. – № 1. – С. 5–24.
7. Юдина Т. Н. Миграция: словарь основных терминов / Т. Н. Юдина. – М. : Академический Проект, 2007. – 472 с.

Модуль 3. КУЛЬТУРА ТА ОСОБИСТІТЬ

Тема 9. Культура в соціологічному знанні

План

1. Поняття культури та особливості її дослідження в соціології.
2. Структура і функції культури.
3. Види культури.
4. Елементи культури та культурні універсалії.

Контрольні питання

- Чому культура як явище вважається надприродним?
- Які існують основні концепції культури в соціології?
- У чому полягає соціологічний підхід до вивчення культури?
- Як співвідносяться поняття культура та цивілізація?
- За якими критеріями та які можна виділити види культур?
- Які традиційно виділяють елементи культури?
- Що таке культурні універсалії?
- Як співвідносяться особиста культура індивіда і культура спільноти?

Чи є культура спільноти сумою індивідуальних культур її членів?

- Чи виникають сьогодні нові елементи культури чи культурні універсалії? Чи можна створити штучну універсалію?

Завдання

1. Розкрийте основні положення культурно-історичних типів. Чим ця концепція може бути корисною для соціологів?

2. Дайте соціологічне пояснення феномену «масової культури». Які прояви цього феномену ми можемо спостерігати в сучасній Україні?

3. Проведіть аналіз змісту робіт таких учених:

– Крейн Д. Социология культуры: вызов социологии как дисциплине (Контексты современности – 1, с. 96–100);

– Холл Джон. Проблема культуры (Контексты современности – 1, с. 106–112);

– Томпсон Джон. Основные концепции культуры (Контексты современности – 1, с. 112–117).

Готуючись до відповіді доцільно врахувати такі моменти: хто написав, назва статті/книги, тезисно зміст, значення ідей для сучасної теоретичної соціології.

4. Дайте критичну оцінку існуючих підходів до класифікації елементів культури.

5. Поміркуйте над тим, як сучасний медіа простір впливає на елементи культури. Наведіть приклади.

Методичні поради

Вивчення цієї теми почніть із ознайомлення з основними поняттями: культура, мода, функції культури, традиції, субкультура, звичай, контркультура, цінності, масова культура, норми. Важливо вміти операціоналізувати і коректно оперувати цими ключовими поняттями.

Поняття культури дає якісну характеристику суспільства, виражає міру його прогресу, рівень і міру досягнутого в плані панування над силами природи і своїми власними соціальними зв'язками і відносинами. Культура – це системна інтегративна якість суспільства, що виражає рівень досягнутого в його розвитку. Це відноситься до всіх типів, видів культури, її проявів. Під культурою завжди мають на увазі явища, процеси, відносини, які якісно відрізняють суспільство, людину від природи, є результатом соціальної взаємодії.

Культура – поняття складне, багатогранне, що обумовлює різноманіття соціологічних її визначень. У широкому сенсі культура – це соціальний механізм взаємодії (методи, способи, зразки, засоби взаємодії) особистості, спільності з місцем існування (природного і соціального), які забезпечують передачу досвіду та розвиток перетворювальної діяльності. У вузькому сенсі слова – це цінності, переконання, зразки, норми поведінки, притаманні певній соціальній групі, певному суспільству. Культурою є не самі по собі цінності, норми, а цінності, норми як способи, що забезпечують підтримку діяльності та її розвиток.

Залежно від рівня, масштабів, форм соціальної взаємодії розрізняють типи, види і форми культури. Так, кожне конкретне суспільство створює протягом всієї своєї історії власну суперкультуру, яка передається з покоління в покоління. Соціальні спільності виробляють свою культуру. Кожен вид діяльності також пов'язаний з формуванням відповідного виду культури і т. ін. Тому поряд з загальнолюдською культурою і домінуючою суперкультурою виділяються субкультури – моделі переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, характерних для тієї чи іншої соціальної спільності (наприклад, професійна, національна, конфесійна субкультури).

Існують різні методологічні підходи до соціологічного аналізу культури, такі як функціональний, конфліктний, ідеалістичний підхід (О. Шпенглер), реалістичний (Е. Тайлор), фрейдистський (З. Фрейд), аксеологічний (П.Сорокін) та ін. Розкрийте їх ні переваги та обмеження.

У процесі свого реального функціонування в суспільстві культура постає як багатогранна ціннісно-нормативна система символів, знань, ідей, цінностей, норм, зразків поведінки, які регулюють поведінку індивідів і соціальних груп. Але за цією системою криється творчо перетворююча діяльність людини, спрямована на створення, розповсюдження, споживання, (засвоєння) духовних і матеріальних цінностей. Разом з тим культура це не взагалі свідомість, не просто ряд духовних елементів (уявлення, знання, переконання, цінності, норми та ін.), А спосіб, метод ціннісного освоєння дійсності. Це вміння та

навички застосування знань, норм і т. д. Це те, що втілюється в практичній діяльності, в стійких, повторюваних зразках і моделях діяльності.

Тема культури актуальна для сучасної України, адже соціологічні моніторинги, які проводять співробітники Інституту соціології НАН України, свідчать про те, що в культурній сфері є низка проблем. Спробуйте їх окреслити і проаналізувати.

Рекомендована література

Основна

1. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 330–354.

2. Ручка А. О. Культура / А. О. Ручка // Соціологія : навч. посіб. / за ред. С. Макеєва. – 4-те вид., перероб. і доп. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2008. – С. 106–138.

3. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2009. – С. 278–314.

4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – С. 241–270.

5. Уайт Л. А. Символ: фундаментальный элемент культуры / Л. А. Уайт // Человек и общество. Хрестоматия / под ред. С. Макеєва. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – 272 с.

Додаткова

1. Асп Э. Введение в социологию : пер. с фин. / Э. Асп. – СПб. : Алтея, 1998. – С. 111–116.

2. Гофман А. Б. Социальное, социокультурное, культурное. Историко-социологические заметки о соотношении понятий общество и культура / А. Б. Гофман // Социологический ежегодник 2010 / ред. и сост. Н. Е. Покровский, Д. В. Ефременко. – М. : ИНИОН РАН ; каф. общей социологии ГУ Высшей школы экономики, 2010. – С. 185–198.

3. Ильин А. Н. Массовая культура и субкультуры современного общества: специфика соотношения / А. Н. Ильин // Общественные науки и современность. – 2011. – № 4. – С. 167–176.

4. Контексты современности – 1: актуальные вопросы общества и культуры в западной социальной теории. Хрестоматия [Электронный ресурс] : пер. с англ. и нем. – 2-е изд. пер. и доработ. – Казань : Изд-во Казанского университета, 2000. – 176 с. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/text/19154898/>

5. Манхейм К. Избранное: Социология культуры / К. Манхейм. – М. : СПб. : Университетская книга, 2000. – 501 с.

6. Ручка А. О. Концепт «субкультура» та його застосування в соціології / А. О. Ручка // Нова соціокультурна реальність в Україні: теорія, методологія, практика. – К. : ДАКККіМ, 2008. – С. 14–20.

7. Сорока Ю. Г. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого : моногр. / Ю. Г. Сорока. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 332 с.

8. Сорокин П. Кризис нашего времени. Социальный и культурный обзор / П. Сорокин. – М. : ИСПИ РАН, 2009. – 388 с.

9. Субкультурна варіативність українського соціуму / НАН України, Ін-т соціології ; Л. Аза, І. Бекешкіна, О. Вишняк та ін. ; за ред. Н. Костенко, А. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАНУ: ТОВ «Полігр. центр «Фоліант», 2010. – 287 с.

Тема 10. Особистість та її соціалізація

План

1. Поняття особистості в соціології. Соціальна роль особистості. Статусний портрет людини. Соціально-демографічні статуси.
2. Проблема соціалізації в соціології. Основні теорії соціалізації.
3. Різновиди, фази, функції, агенти, слабкі ланки соціалізації.

Контрольні питання

- Чим обумовлена необхідність соціалізації – біологічною конституцією людини чи соціальними причинами?
- У чому полягає специфіка соціологічного підходу до особистості?
- Які функції виконує соціалізація в суспільстві?
- У чому полягає сутність концепції Е. Дюркгейма про соціалізуючу роль суспільства?
- Хто є «значимим іншим» у теорії соціалізації Дж. Міда?
- Яка соціалізуюча роль ідентифікації й узагальненого іншого?
- Які основні етапи соціалізації особистості?
- У чому полягає роль таких агентів соціалізації як сім'я, дитячий садок, школа?
- Який інститут є найбільш важливим для первинної соціалізації, з точки зору Т. Парсонса?
- Який зміст вкладається в такі поняття: «повна соціалізація», «неповна соціалізація», «часткова соціалізація», «актуальна соціалізація», «адекватна соціалізація», «неперервна соціалізація»?
- Що таке ресоціалізація і чому вона виникає?
- Що таке контрсоціалізація? За яких умов вона поширюється в суспільстві?

Реферати

1. Роль соціалізації у становленні особистості. Ключові поняття і категорії соціології особистості.
2. П. Штомпка про характерні ознаки сучасної особистості.

Завдання

1. Порівняйте, як відбувається процес соціалізації у хлопців і дівчат. Чи існують відмінності? З'ясуйте, за допомогою яких засобів соціалізації і яким чином формуються бажані зразки поведінки у представників жіночої і чоловічої статі. До яких соціальних наслідків це приводить? Наведіть приклади.

2. Розгляньте роль дитячої гри в процесі соціалізації. Як роль дитячої гри трактується з точки зору символічного інтеракціонізму? Поміркуйте над тим, які ролі засвоюються дітьми поза гральної обстановки. А які ролі засвоюються в цьому випадку дорослими? Наведіть приклади.

3. Спираючись на визначені П. Штомпкою слабкі ланки соціалізації, складіть перелік причин неуспішної соціалізації в сучасному українському суспільстві.

Розкрийте, чому агенти соціального контролю як формальні (міліція, прокуратура, суди, тюрми), так і неформальні (сім'я, група однолітків, сусідське і професійне оточення), можуть діяти безуспішно. Наведіть приклади.

4. Існує думка, що в період старості, з виходом людини на пенсію завершується активний цикл соціалізації. Обґрунтуйте або спростуйте цю точку зору.

5. Проведіть порівняльний аналіз характеру соціалізації в демократичному і тоталітарному суспільствах. Розкрийте, на які цінності орієнтована соціалізація у цих суспільствах і чому. Наведіть приклади.

Методичні поради

При вивченні теми зверніть увагу на розмежування таких понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність». Спробуйте знайти альтернативні соціологічні визначення особистості. Проблема особистості – одна з найважливіших у сучасній соціології. Неможливо аналізувати соціальні процеси, функціонування і розвиток соціальних систем, не звертаючись до дослідження сутності особистості як суб'єкта соціальної поведінки та суспільних відносин, не вивчаючи потреби, інтереси, духовний світ особистості, не аналізуючи складні і різноманітні її зв'язку з соціальною мікро- і макросередовищем.

Вивчення особистості вимагає виявлення її різноманітних соціальних зв'язків з суспільством, його елементами (соціальними групами, інститутами, організаціями, цінностями і т. д.). Насамперед, необхідно з'ясувати положення особистості в системі соціальних спільнот, яке розкривається через поняття статусу, соціальних ролей і того, як вона ці ролі виконує. Соціолог вивчає особистість як елемент соціального життя, розкриває механізм її становлення

під впливом соціальних факторів, механізм зворотнього впливу на соціальний світ, її участь у зміні та розвитку суспільних відносин.

Слід підкреслити, що соціалізація має складну природу, всілякі види і форми. Дайте визначення основних видів і форм соціалізації, таких як: поріг соціалізації, повна соціалізація, неповна соціалізація, близька до часткової соціалізації так звана однобічна соціалізація, актуальна соціалізація, адекватна соціалізація, безперервна соціалізація, зворотня соціалізація. Особливістю соціалізації є те, що, як правило, вона консервативна і відображає вже минуле знання. У силу консерватизму соціалізація завжди декілька відстає від актуальних потреб часу і життя. І лише небагато людей уміють так актуалізувати свої знання, що це дає їм можливість вирішувати насущні проблеми. Зазвичай такі люди досягають великих успіхів в політиці, бізнесі.

Соціалізація – це процес становлення особистості, засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству, соціальній групі. Соціалізація не тільки дає нам можливість спілкуватися між собою за допомогою освоєних соціальних ролей, вона також забезпечує збереження суспільства. Хоча кількість його членів постійно змінюється, соціалізація сприяє збереженню самого суспільства, прищеплюючи новим громадянам загальноприйнятні ідеали, цінності, зразки поведінки. Соціалізація пояснює те, яким чином людина з істоти біологічної перетворюється на істоту соціальну. Вона як би ілюструє на індивідуальному рівні те, що відбувалося з суспільством на колективному. Адже людина, дорослішаючи, в максимально стислий час проходить ті ж самі етапи, які пройшло суспільство за період своєї культурної еволюції і які пройшов людський рід за роки своєї біологічної еволюції. Уважно прослідкуйте основні фази соціалізації. Процес соціалізації проходить фази, які називають ще основними стадіями життєвого циклу: дитинство і юність (від 1 року до 18 років) – підготовка до активного трудового періоду; зрілість (18–60 років) – активний трудовий період; старість (60 років і старше) – вихід з активного трудового періоду.

Характер соціалізації визначається насамперед типом суспільства, в межах якого вона здійснюється. В демократичному суспільстві соціалізація орієнтована на гуманістичні цінності та ідеали, а в тоталітарному суспільстві – має принципово інший характер. Це важливо враховувати в умовах сучасного українського суспільства, яка переживає перехід від тоталітарного до демократичного суспільного устрою. Найбільш важливою є первинна соціалізація, оскільки вторинна соціалізація є похідною від первинної. Кожний індивід народжується в об'єктивній соціальній структурі, в межах якої він зустрічає «значимих інших», які відповідають за його соціалізацію. Дитина приймає ролі й настанови «значимих інших», тобто інтерналізує (засвоює) їх робить своїми власними. На кожній стадії соціалізації в дію вступають певні соціальні інститути: сім'я, групи однолітків, школа, ЗМІ та ін.

Рекомендована література

Основна

1. Асп Э. Введение в социологию : пер. с фин. / Асп Э. – СПб. : Алтея, 1998. – С. 144–147.
2. Бергер П. Общество в человеке / Бергер П. // Кравченко А. И. Социология. Хрестоматия для вузов / Кравченко А. И. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – С. 527–545.
3. Кон И. С. Люди и роли / Кон И. С. // Кравченко А. И. Социология. Хрестоматия для вузов / Кравченко А. И. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – С. 545–560.
4. Кравченко А. И. Социология : учеб. для вузов / Кравченко А. И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект, 2001. – С. 289–301.
5. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 455–503.
6. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – С. 407–435.

Додаткова

1. Абдикеров Г. О. Евразийская ментальность как основа создания интегральной модели социализации личности / Г. О. Абдикеров // Социол. исслед. – 2009. – № 9. – С. 42–47.
2. Дементьева И. Ф. Социализация детей в семье: теории, факторы, модели / И. Ф. Дементьева. – М. : Генезис, 2004. – 232 с.
3. Кон И. С. Мужчина в меняющемся мире / И. С. Кон. – М. : Время, 2009. – 496 с.
4. Отцы и дети: Поколенческий анализ современной России / сост. Ю. Левада, Т. Шанин. – М. : НЛЮ, 2005. – 328 с.
5. Солодникова И. В. Социализация личности: сущность и особенности на разных этапах жизни / И. В. Солодникова // Социол. исслед. – 2007. – № 2. – С. 32–39.

Тема 11. Соціальний контроль та девіація

План

1. Соціальний контроль: поняття, значення, умови функціонування.
2. Функції соціального контролю.
3. Форми і види соціального контролю. Легітимізація соціального контролю. Соціальний контроль і влада.
4. Поняття девіації. Соціологічні пояснення девіації.
5. Соціальні відхилення та їх види. Функції девіації. Соціальні наслідки девіації. Соціальні патології.

Контрольні питання

- Чому соціальний контроль розглядається як фундамент соціальної стабільності?
- Які функції виконує соціальний контроль відносно суспільства?
- Яку роль у здійсненні соціального контролю відіграють норми, санкції і влада?
- Хто є агентами соціального контролю?
- Завдяки чому зовнішній соціальний контроль набуває інституціональної і легітимної підтримки?
- Які соціальні інститути здійснюють формальний контроль?
- У чому полягає сутність формальних санкцій соціального контролю?
- Чому конформізм є метою соціального контролю, але не є метою соціалізації?
- Як співвідносяться поняття «девіація», «порядок», «девіантна поведінка» в соціологічному знанні?
- Як змінювався обсяг і зміст поняття девіантної поведінки протягом історії вивчення феномену девіації?
- У чому полягає внутрішня суперечність і евристичний потенціал моделі аномії Е. Дюркгейма і Р. Мертон?
- Які основні положення концепції Р. Мертона про види адаптації у суспільстві?
- Яким чином пов'язана девіантність і соціальна нерівність?

Реферати

1. Кіберзлочинність як форма девіації.
2. Соціальний контроль у концепції М. Фуко.
3. Переваги і недоліки соціобіологічних і психологічних концепцій злочинності.
4. Деліквентна субкультура і «девіантна кар'єра». Концепція девіантної кар'єри (Г. Беккер).
5. Теорія стигматизації (І. Гофман) і соціологічне вивчення девіації.
6. Алкоголізм в сучасному суспільстві: тенденції та соціальні наслідки.

Завдання

1. Проведіть порівняльний аналіз форм соціального контролю. Розкрийте можливості, переваги, вади зовнішнього контролю, неформального контролю, самоконтролю. Наведіть приклади.
2. Розкрийте специфіку різних способів соціального контролю: а) соціального контролю через соціалізацію; б) соціального контролю через груповий тиск; в) соціального контролю через примус. Наведіть приклади.
3. Злочинність, відмічав Р. Мертон, являє собою «нормальну реакцію нормальних людей на ненормальні умови». Прокоментуйте наведений вислів.

Чи погоджуєтеся Ви з таким трактуванням злочинності? Обґрунтуйте свою точку зору.

4. Дайте критичний аналіз а) біологічних підходів до пояснення девіантної поведінки (Ч. Ломброзо, В. Шелдон та ін.); б) психологічного підходу до пояснення девіантної поведінки (З. Фрейд та його послідовники).

5. Схарактеризуйте деструктивну, асоціальну і протиправну (деліквентну) поведінку. Наведіть приклади.

6. Визначте, до яких типів поведінки належать: а) пограбування банку; б) використання студентом шпаргалки на екзамені. Типи поведінки: а) девіантна; б) деліквентна. У якому із зазначених випадків порушуються: а) норми-правила; б) норми-очікування?

7. Аналізуючи динаміку самогубств, Е. Дюркгейм виділив три типи самогубств: егоїстичне, альтруїстичне і анемічне. Якими причинами обумовлений кожний із вказаних типів. Наведіть приклади самогубств, які характеризують перераховані типи. Розробіть перелік заходів, які можуть сприяти зменшенню кількості самогубств у сучасній Україні.

8. При проведенні хокейних матчів іноді використовується заборонений прийом – травмування провідного гравця команди суперника. Чи належить даний тип поведінки до девіантної? Знайдіть для нього відповідне соціологічне пояснення.

Методичні поради

Соціальний контроль – це соціальний процес і механізм спостереження (нагляду) з метою забезпечення функціонування соціальної системи відповідно до прийнятих норм, а також підтримка соціально прийнятних зразків поведінки.

На думку більшості дослідників, соціальний контроль досягається поєднанням таких елементів: слухняності (compliance), примусу, дотримання соціальних цінностей. Т. Парсонс визначив соціальний контроль як процес протидії девіантній поведінці і підтримки соціальній стабільності, здійснюваний за допомогою накладення санкцій. Т. Парсонс включає в «функціональні передумови» суспільства поряд із задоволенням біологічних і психологічних потреб членів даного суспільства і ефективну діяльність органів соціального контролю, що виховують індивідів відповідно до пануючих в даному суспільстві норм, у зв'язку з чим індивіди виконують визначені суспільством ролі і завдання. Для М. Фуко важливе поняття соціального контролю, він вивчав те, яким чином індивіди дисциплінуються і регулюються за допомогою нагляду, а також влада експертного знання і інших регулюючих структур.

Соціальний контроль як особливий механізм соціальної регуляції поведінки і підтримки громадського порядку включає три елементи: норми, санкції і владу. Норми – формальні і неформальні приписи того, як треба поводитися в суспільстві, ідеальні зразки (стандарти), приписуючі поведінку в конкретних ситуаціях. Норми виконують свої функції залежно від того, в якій

якості вони себе проявляють: як стандарти поведінки (обов'язки, правила); як очікування відповідної поведінки (реакції інших людей). Соціальні норми в суспільстві регулюють загальний хід процесу соціалізації; інтегрують індивідів в групи, а групи – в соціум; контролюють поведінку, що відхиляється; служать зразками, еталонами поведінки. Санкції поряд з цінностями відповідальні за те, щоб люди виконували соціальні норми.

Існує два види контролю: формальний і неформальний. Особи, що виконують функції формального контролю, називаються агентами соціального контролю. Зосередьте увагу на таких поняттях, як зовнішній контроль, неформальний контроль, формальні позитивні санкції, неформальні позитивні санкції, формальні негативні санкції, неформальні негативні санкції. Мовою нормативних розпоряджень перекладається все, що так чи інакше, цінується суспільством. Цінності мають дві форми – внутрішню і зовнішню. Перша отримала в соціології спеціальну назву – ціннісні орієнтації, друга зберегла за собою загальну назву цінності. У другому, ширшому значенні цінності мають загальну підставу з нормами.

По відношенню до суспільства соціальний контроль виявляє дві основні функції: охоронну і стабілізуючу. Соціальний контроль – фундамент суспільної стабільності. Соціальні норми – перший важливий засіб забезпечення соціальної стабільності і для суспільства, і для влади. Контроль за виконання соціальних норм – друге. Контроль складається не лише з системи заохочень і покарань (санкцій), але і реальних дій відповідних соціальних і державних інститутів.

Конформізм – це тип соціальної поведінки, що характеризує пристосовництво, пасивне прийняття існуючого порядку, пануючих думок, відсутність власної позиції, безпринципне і некритичне дотримання будь-якого зразку, що володіє найбільшою силою тиску (думці більшості, визнаному авторитету, традиціям і тому подібне), податливість особи реальному або уявному тиску соціальної групи. Конформізмом – це зовнішня згода із загальноприйнятим порядком, оскільки внутрішньо індивід може залишатися незгодним з ним, не ставлячи нікого в до відома про це. Конформізм – мета соціального контролю, але не мета соціалізації, бо остання передбачає внутрішню згоду, «прийняття» загальноприйнятих норм.

Соціологи розрізняють два основні процеси соціального контролю: (а) інтеріорізація норм і цінностей; (б) застосування санкцій відносно правопорушників і актів непокори або позитивних – що винагороджують конформну поведінку, або негативних – що карають непокору «неформальними» засобами («догана», осміяння, остракізм), аж до «формальних» (презирство, тюремний вирок, страта). Однак наразі все частіше говорять про декілька способів соціального контролю: 1) соціальний контроль через соціалізацію (він передбачає, що агенти і інститути соціального контролю виконують дві основні функції: а) навчання (культурним нормам і образам поведінки); б) контролю за тим, наскільки міцно, глибоко і правильно освоєні

соціальні норми і ролі); 2) соціальний контроль через груповий тиск; 3) соціальний контроль через примус .

Існують також самоконтроль або внутрішній контроль – це форма соціального контролю, спрямована на себе. На відміну від внутрішнього самоконтролю зовнішній контроль здійснюється соціальними і соціально-політичними інститутами, що гарантують дотримання загальноприйнятих норм поведінки громадян і виконання ним законів, тому соціальний контроль придбав інституційну і легітимну підтримку. Формальний контроль здійснюють такі соціальні інститути сучасного суспільства, як суди, система освіти, армія, засоби масової інформації, політичні партії, урядові установи та ін. Поміркуйте над тим, яку роль в системі соціального контролю відіграє громадська думка як соціальний інститут.

Зверніть увагу на те, що ефективність соціального контролю залежить від оцінки суспільством або групою значимості існуючих норм; від ступеня доступності соціально значимих ресурсів; від результатів соціалізації; від міри інтеграції суспільства і рівня його інституціоналізації. При цьому посилення негативних санкцій не призводить до однозначного підвищення ефективності соціального контролю, по що свідчить статистика правопорушень. Акцент доцільно робити на запобіжних (профілактичних) заходах.

Сконцентруйте увагу на соціологічному поясненні девіації. Девіантність – це поведінка, що порушує загальноприйняті в даному суспільстві норми і правила. Самі по собі норми нічого не контролюють: поведінку одних людей контролюють інші люди, спираючись на норми, які, як очікується, дотримуватимуться всіма. Дотримання норм, як і виконання санкцій, робить поведінку передбаченою. Соціальна девіація (відхилення) – це поведінка, що виходить за рамки норми (як в позитивну, так і в негативну сторону). Увага дослідників все-таки частіше звернена на негативну поведінку, оскільки така поведінка створює проблеми для суспільства. Відхилення – це те, що суспільство в даний момент вважає відхиленням, тобто це багато в чому соціальна домовленість. На сьогодні основні теорії та концепції девіації умовно можна розділити на біологічні, психологічні і соціологічні. Соціальна девіація виконує такі функції: підтверджує культурні цінності і норми; уточнює межі дозволеного; спонукає до соціальних змін; реакція на девіацію об'єднує людей. Соціальна девіація виконує як позитивні, так і негативні функції. Без девіації неможливий розвиток (конфліктна теорія).

Соціальні патології – найбільш небезпечні форми відхилення. До них відносять злочинність, кілерство, викрадення людей, тероризм і екстремізм, алкоголізм, наркотизацію населення і особливо дітей та підлітків, самогубства. Особливо слід сказати про таке явище, як стигма (Ф. Таненбауман, Г. Беккер, Е. Лемерт), що називається по-різному: теорія лейблів, таврування, наклеювання ярликів. Стигматизація є соціальною реакцією на відхилення (девіацію).

Рекомендована література

Основна

1. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Эдиториал, УРСС, 2004. – С. 92–118.
2. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 387–418, 492–504.
3. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 387–435.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / Штомпка П. – М. : Логос, 2008. – С. 283–323.

Додаткова

1. Бойко Н. Л. Социальный контроль и демократизация общества / Н. Л. Бойко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2008. – 272 с.
2. Девиантное поведение и интернет (опыт социологического анализа) : сб. науч. ст. / под ред. М. Поздняковой и Л. Карнаушенко. – М. : Изд-во Института социологии РАН, 2008. – 184 с.
3. Позднякова М. Е. Влияние Интернет-сообществ на распространение девиантных форм поведения в современной России (на примере наркотизма) / М. Е. Позднякова // Россия реформирующаяся. Ежегодник / отв. ред. М. Горшков. – Вып. 8. – М. : Институт социологии РАН, 2009. – С. 128–149.
4. Руценко І. П. Соціологія злочинності / І. П. Руценко. – Х. : Національний ун-т внутрішніх справ, 2001. – 370 с.
5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
6. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой / М. Фуко. – М. : Ad Marginem, 1999. – 480 с.

Модуль 4. СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ

Тема 12. Суспільство, його ознаки та типологія

План

1. Суспільство як соціальна система.
2. Критерії типологізації суспільства. Порівняльна характеристика різних типів суспільства.
3. Основні способи взаємодій індивідів у суспільстві.

Контрольні питання

- Що таке суспільство? Чому людина не може існувати за межами суспільства?

- Які основні значення надаються терміну «суспільство»? Эти вопросы уже были в предыд. теме.

- За якими ознаками можна схарактеризувати суспільство як соціальну систему?

- Коли і чому почала розвиватися теорія громадянського суспільства? Яка його ключова ідея?

- Які характеристики громадянського суспільства важливі для соціології?

- Чому суспільство є цілісністю? Чому воно не розпадається на окремі групи, інституціональні утворення?

- Як визначається поняття «суспільство» представниками різних соціологічних шкіл?

- Яку роль відіграє суспільство в трихотомії «суспільство-група-індивід», за Т. Парсонсом?

- Як співвідносяться макросоціологічний і мікросоціологічний підходи до пізнання суспільства?

- Хто з учених розвивав ідеї про спільну еволюцію космосу, біосфери і людського суспільства? Яку роль ці ідеї відіграють у наші дні?

- Які соціологічні критерії суспільства виділив Е. Шилз?

- Як співвідноситься колективне й індивідуальне у функціонуванні і розвитку суспільства?

- Хто з соціологів зробив значний внесок у розробку понять традиційне і індустріальне суспільство?

- Яке значення в соціології мають поняття «індустріалізація» і «модернізація»?

- Які чинники обумовили перехід до постіндустріального суспільства?

- Що є відмінними рисами інформаційного суспільства?

- Хто і коли вперше ввів термін «економіка знань» у науковий обіг?

- Як науковці сьогодні розрізняють поняття «знання» та «інформація»?

- Яких чотирьох основних принципів дотримується суспільство, яке базується на знаннях?

- Хто увів у науковий обіг поняття відкритого і закритого суспільства? За яким критерієм виділяється цей тип суспільства?

- Які типи суспільства розрізняють за політичним критерієм?

- Які типи суспільства існують за способом отримання засобів існування?

Реферати

1. Фундаментальні пояснення виникнення суспільства: релігійне, біологічне, соціально-психологічне, правове, соціологічне.

2. Наукові дискусії щодо ознак суспільства. Особливості суспільства як соціологічної категорії.

3. Системний підхід до суспільства в соціології. Підсистеми суспільства і функціональні умови його збереження.

4. Суспільство як аутопойетична система, що самоорганізується (Н. Луман).

Завдання

1. Схарактеризуйте сім основних точок зору на те, що таке суспільство, які викристалізувалися в процесі розвитку соціології (за П. Штомпкою).

2. Схарактеризуйте сучасну ситуацію в Україні в термінах системного аналізу суспільства. Яка, на ваш погляд, головна системна ознака сучасного українського суспільства? Обґрунтуйте свою відповідь. Наведіть приклади.

3. Прокоментуйте наступний вислів К. Маркса: «Суспільство не складається з індивідів, а виражає суму тих зв'язків і відносин, в яких ці індивіди знаходяться відносно один одного». У чому полягає сутність марксистського підходу до визначення суспільства? Які можливості цього підходу в аналізі стану сучасного українського суспільства?

4. Зробіть порівняльну характеристику різних типів суспільств – доіндустріального, індустріального і постіндустріального. Визначте, до якого типу суспільства належить сучасна Україна. Обґрунтуйте свою відповідь. Наведіть приклади.

Методичні поради

Зверніть увагу на те, що суспільство – об'єкт дослідження багатьох наук: історію розвитку суспільства вивчають історія соціальної думки, історія економічних вчень; суспільство, як цілісну систему, загальні закони його розвитку і функціонування вивчає соціальна філософія; окремі сторони життя суспільства і держави вивчають окремі суспільні науки: спеціальні та галузеві соціології, політекономія, мистецтвознавство, психологія та ін.

Велике значення для становлення науки про суспільство мали праці О. Конта, з ім'ям якого пов'язано становлення соціології як науки про суспільство. Він синтезував уявлення про суспільство і виробив такі поняття, як "соціальна статика", "соціальна динаміка", "закон трьох стадій" та інші, висуває ідеї соціального прогресу, соціального порядку. Різними аспектами, функціями суспільства, особливостями його розвитку займалися і займаються практично всі соціологи, але найбільш вагомий внесок у його соціологічне розуміння і теоретичну експлікацію внесли К. Маркс, Г. Зіммель, М. Вебер, П. Сорокін, Т. Парсонс, Е. Гіденс, Н. Луман, Д. Белл, Дж. Александер, М. Кастельс та ін.

У сучасних умовах відбувається переосмислення поняття «суспільство», що пов'язано з інформаційною революцією, з новим баченням світу. Формується всепланетна цивілізація на основі органічного поєднання єдності і неподільності світової спільноти, з одного боку, плюралізму, множинності, відносної самостійності центрів, народів, культур – з іншого. Разом з тим зберігається неоднозначність трактовок поняття «суспільство»: Так, німецький соціолог Рене Кеніг пише, що під суспільством зазвичай розуміють: 1) різний тип способу життя; 2) утворена народами єдність; 3) засновані на договорах

економічні і ідейні об'єднання; 4) цілісне суспільство, тобто широке соціальне утворення, сукупність різних соціальних одиниць; 5) при описі певної історичної форми соціального життя, наприклад, «буржуазне суспільство»; б) як синонім «соціальний», «соціум», коли йдеться про взаємини індивідів і заснованих на цих стосунках структурах і соціальних процесах. Суспільство – особливий вигляд організації соціального життя, що включає все різноманіття стійких соціальних взаємодій і має здатність до саморегуляції і самовідтворювання, спонукаючи людей, тих, що мешкають у певному просторі, відтворювати в своїх діях єдину тканину різноманіття соціальних взаємодій. Ознаки суспільства – це стійкі межі, характеристики, які дозволяють відрізнити суспільство як цілісне соціальне утворення від всіх інших (від соціальної реальності, соціальних стосунків, інститутів, спільнот, культури). Ці ознаки говорять про те, що суспільство – це система стосунків і процесів або соціетальна система (суперсистема), а різні організації, спільності, соціальні й інші групи – особливий клас соціальних систем, елементний склад яких представлений людьми, а також стосунками, що виникають між ними. Будь-який аналіз суспільства як системи є лише одним з можливих способів пояснення системної цілісності цього складного соціального об'єкта.

Принципово важливе значення в соціології має визначення того, що входить до складу суспільства як його структурні компоненти. Цей склад багатокomпонентний, але основними з них є чотири підсистеми єдиної системи «суспільство»: соціальна, економічна, політична, соціокультурна. Всі вони в своїй взаємодії створюють безперервно функціонуючу цілісну систему «суспільство». Всі ці підсистеми своїми взаємодіями створюють «вузли», що концентрують довкола себе всю сукупність процесів, що протікають в системі суспільства. Вони такі: а) безліч індивідів; б) певні соціальні статуси, займані людьми в суспільстві; у) соціальні ролі, які люди можуть виконувати відповідно до своїх статусів; г) соціальні спільності різного типу: соціальні страти (прошарки), етнонаціональні, територіальні, професійні, культурні, релігійні, політичні та інші спільноти; д) соціальні організації і інститути, регулюючі взаємодії людей (сім'я, поселення, держава, церква, культура і т. д.).

Т. Парсонс визначає суспільство як такого типу соціальної системи, який володіє найвищою мірою самодостатності відносно свого середовища, що включає і інші соціальні системи. Специфіка соціальної системи полягає в тому, що вона складається на базі тієї або іншої спільності людей (соціальна група, соціальна організація і так далі), а її елементами є люди, чия поведінка детермінується певними соціальними позиціями (статусами), які вони займають, і конкретними соціальними функціями (ролями), які вони виконують, соціальними нормами і цінностями, прийнятими в даній соціальній системі, а також їх різними індивідуальними якостями.

Т. Парсонс відштовхується від ідеї, що суспільство є домінуючим в трихотомії «суспільство-група-індивід» і виступає головним об'єктом соціології. Воно є мотивована спільна діяльність людей і складається

з індивідів як фізичних організмів, які діють в певному середовищі. Отже, щоб досліджувати суспільство, треба звести його до дій тих окремих індивідів, що беруть участь, тобто до зрозумілої людської поведінки. Головною умовою самозбереження суспільства як системи є обов'язкове виконання нею декількох функцій. 1. Адаптація – суспільство повинне уміти адаптуватися до довкілля, реагувати на її зміни. Проте пристосування не має бути пасивним, оскільки для суспільства це може бути рівносильне загибелі, оскільки в цьому випадку воно втрачає свою якісну визначеність. 2. Целедосягнення – врівноважує функцію адаптації і полягає не в здатності індивідів раціонально формулювати певну мету і завдання, а в наявності в будь-якої системи об'єктивної здатності підтримувати свою цілісність, впливаючи на своє оточення. 3. Підтримка зразка – здатність системи відтворювати свої елементи, зберігати внутрішню структуру. Якщо в системі відсутні механізми, що забезпечують це відтворення, вона неминуче втратить свою індивідуальність і може переродитися в нову соціальну освіту. Якщо в суспільстві не функціонуватимуть механізми, що дозволяють постійно відтворювати в діях людей інституалізовані відносини і солідарні зв'язки, воно перестане існувати. 4. Інтеграція – здатність системи інтегрувати новоутворення, що неминуче виникають у міру її розвитку, підпорядковувати їх своїй логіці; інакше можуть порушитися рівновага системи, розірватися зв'язки, що раніше склалися, і стосунки. Елементи суспільства-системи мають бути не випадковим нагромадженням, а нести «корисне» навантаження, тобто виконувати будь-яку з перерахованих функцій.

Усе розмаїття суспільств, які існували в минулому і існують в сьогоденні, соціологи поділяють на певні типи. Типологія суспільства – це кілька типів суспільства, які поєднані спільними ознаками або критеріями. В соціології виділяють кілька основних типологій суспільства, на характеристику яких зверніть особливу увагу. Традиційним в соціології є поділ суспільства на традиційне й індустріальне (сучасне). У розробку цих понять значний внесок зробили Ф. Тьоніс, Р. Арон, У. Ростоу. Теорія індустріального суспільства набула найбільшого поширення в 60-ті роки ХХ ст., а в 70-ті роки вона доповнюється концепцією постіндустріального суспільства, яку розробляли в американській (Д. Бел, О. Тофлер) і західноєвропейській (А. Турен, Ж. Фурастьє) соціології. Разні автори використовують додаткові штрихи для опису традиційного, індустріального і постіндустріального суспільств, а іноді і нові назви. Такими є типи суспільства за критерієм соціального контролю і свободи індивіда, які виділив К. Поппер: відкрите і закрите суспільство, основна відмінність між якими – співвідношення соціального контролю і свободи індивіда. За політичним критерієм виділяють а) тоталітарні суспільства – повне підкорення суспільства і особистості владі, повний контроль за громадянами з боку держави; б) авторитарні суспільства – необмежена влада однієї особи або групи осіб над громадянами при збереженні автономії особистості і суспільства у поза політичних сферах; в) демократичні суспільства – контроль громадянського суспільства над владою. Спробуйте провести порівняльну характеристику різних типів суспільства.

Рекомендована література

Основна

1. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 504–517.
2. Черниш Н. Й. Соціологія : курс лекцій / Н. Й. Черниш. – Львів : Кальварія, 2004. – С. 24–32, 127–160.
3. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 24–32.

Додаткова

1. Куценко О. Д. Деятельностная перспектива в понимании общества: к поиску возможности деятельностно-структурного синтеза / О. Д. Куценко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 27–41.
2. Марей А. Общество как реальность, данная в ощущениях / А. Марей // Социологическое обозрение. – 2012. – Т. 11, № 1. – С. 136–146.
3. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги : пер. с англ. / К. Р. Поппер. – М. : Культурная инициатива, 1992. – Т. 1: Чары Платона. – 446 с.
4. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход / Э. Шилз // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. – М. : Прогресс, 1972. – С. 341–359.
5. Ядов В. А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. Курс лекций для студентов магистратуры по социологии. – Изд. 2-е, испр. и доп. / В. А. Ядов. – СПб. : Интерсоцис, 2009. – С. 33–36.

Тема 13. Соціальні зміни. Час у суспільстві

План

1. Соціальні зміни і соціальний розвиток: теоретична концептуалізація. Діяльнісна і структурна модель соціальних змін.
2. Типології соціальних змін. Соціальний прогрес, його критерії.
3. Основні теоретичні традиції у соціологічному вивченні часу. Час серед фундаментальних особливостей суспільних явищ.
4. Поняття фізичного і соціального часу. Соціальний час і його структура. Час і нерівність соціальних позицій.
5. Соціальні функції часу. Час як соціальний капітал. Відносність часу як ресурсу. Різниця між культурно-обумовленими профілями часу у різних суспільствах. Контроль соціального часу.

Контрольні питання

- Які витоки теорії соціальних змін?
- Як вирішувалася проблема співвідношення соціальної динаміки і статичності на різних етапах становлення і розвитку соціології?
- Як співвідносяться між собою і які переваги та вади мають адаптивний і кризовий механізми соціальних змін?
- Хто з дослідників питання соціального прогресу вирішував через досягнення вищого ступеня людського розвитку – побудови безкласового комуністичного суспільства. Де буде панувати вільна праця вільних людей, – неминуче, хоч і віддалене у часі майбутнє? Чи поділяєте Ви цю думку? Аргументуйте відповідь.
- Які умови перетворення суб'єкта в агента соціальних змін Ви можете навести?
- Як Ви вважаєте, соціальна криза є бідною, чи благом?
- Хто з соціологів розглядав час як «соціальний факт», або «колективне уявлення» («випромінювання», «закінчення») колективного досвіду і соціальної організації суспільства?
- Яким чином, за М. Фуко, час стає інструментом соціального контролю? Як влада, що пронизує все соціальне тіло, організує і контролює як простір, так і час?
- У чому Р. Мертон і П. Сорокін вбачали відмінності соціокультурного часу від часу астрономічного?
- У чому полягає історичність функцій часу?

Реферати

1. Концепція стадій еволюції Т. Парсонса.
2. Циклічний тип соціальних змін. Циклічна теорія П. Сорокіна.
3. Хвильові процеси в соціальному розвитку.
4. Революції як форма соціальних змін.
5. Характерні риси соціального часу в сучасному інформаційному суспільстві.

Завдання

1. Розробіть перелік соціальних симптомів кризового стану суспільства. Покажіть, які з цих симптомів піддаються соціологічному вивченню. Розкрийте основні тенденції кризового розвитку на прикладі сучасного українського суспільства.
2. Практика свідчить, що кризи можуть відбуватися в різних сферах суспільства. Розкрийте подібність і відмінності криз у науці, економіці, політиці, мистецтві. Наведіть приклади.
3. Поміркуйте над тим, які соціальні зміни можуть викликати такі продукти сучасної технологічної культури, як: Інтернет; антибіотики;

синтетичні наркотики. Покажіть, як можна запобігти негативному впливу визначених Вами соціальних змін.

4. Проаналізуйте біографію відомої в історії соціології людини, діяльність якої, на Ваш погляд, суттєво вплинула на політичний (або науковий, культурний, релігійний тощо) розвиток тієї чи іншої країни. Виділіть умови, які дозволили їй сформуватися в соціального діяча. Як цьому сприяли її соціологічні знання?

5. Розробіть класифікацію видів соціальних змін, проаналізувавши чинні класифікації, які виокремлюють соціологи. Покажіть, які з цих соціальних змін відбуваються в сучасній Україні.

6. Складіть перелік ситуацій, в яких вимірювання тривалості соціальної дії має важливе соціальне значення. Наведіть приклади.

7. Дж. Льюїс та Е. Вайгерт довели, що пори року різняться за своїм соціальним значенням. Які аргументи навели ці вчені для обґрунтування своєї позиції? Дайте своє тлумачення даної тези. Наведіть приклади.

8. Розробіть перелік ознак, за допомогою яких можна визначити, чим відрізняється час традиційного і сучасного суспільств.

Методичні поради

Соціальні зміни – тип руху соціальних явищ, процесів та соціальних структур у суспільстві, в результаті якого виникають, нагромаджуються і трансформуються якісні відмінності між ними, створюється багатоманітність соціальної реальності. Соціальні зміни можуть протікати в таких основних формах: функціональні зміни, реформи, революції, модернізації, трансформації, кризи. Соціальний розвиток – це такі зміни, які пов'язані з більш або менше глибокими, структурними змінами, котрі сприяють появі нових суспільних відносин, інститутів, норм і цінностей.

Проаналізуйте основні види соціальних змін та основні підходи в дослідженні феномена соціальних змін: еволюційний, циклічний, конфліктологічний, функціоналістський. Важливо з'ясувати аргументи, які висувають критики теорії класичного еволюціонізму, а також основні положення неоеволюціонізму. Визначте також причини соціальних змін, адже питання про те, які чинники є присинами соціальних змін, залишається дискусійним. Готуючись до семінарського заняття, проаналізуйте положення основних теорій соціальних змін, виділивши їхні позитивні й негативні риси. Виділяють різні види соціальних змін, серед яких найчастіше називають «трансформації», «реформи», «революції». З проблематикою соціальних змін тісно пов'язана тематика соціального прогресу. З кінця ХХ ст. змінилися і підходи до тлумачення закономірності соціального прогресу. Тепер він розглядається не як щось неминуче, а як потенційна здатність і можливість соціального розвитку, реалізація якої вимагає свідомих людських зусиль.

Зверніть увагу на основні теоретичні традиції у соціологічному вивченні часу, розгляньте час серед фундаментальних особливостей суспільних

явищ (за П. Штомпкою). Мета вивчення цієї теми – визначити часовий вимір суспільних явищ і роль соціального часу в повсякденній життєдіяльності і в суспільному розвитку. Існує розмаїття видів часу: астрономічний час, соціальний час, суб'єктивний час тощо. Існує соціологія часу як спеціальна соціологічна теорія. Крім того, соціолог має зважати на те, що зростання ціни часу підвищується з розвитком ринкових відносин, коли не тільки підприємці, але й пересічні люди намагаються заощаджувати час як ресурс за допомогою спеціальних видів діяльності, таких як: здійснення купівлі товарів та послуг телефоном, через комп'ютер; харчування в ресторанах швидкого обслуговування; наймання працівників по догляду за дітьми; готування їжі із заморожених готових продуктів та ін.; запровадження технологій гарантії часу при купівлі товарів і випуск продуктів, здатних знижувати ціну часу, – це важлива риса сучасного бізнесу, орієнтованого на особистість, що цінує свій час. Соціальний час, за Е. Гідденсом, структурується на рівні повсякденного, рутинного життя; на рівні людського життя (народження, дитинство, юність, зрілість, старість, смерть); на рівні існування соціальних інститутів. Як риса суспільного життя час має низку ознак: відносність; багатовимірність; існування в різних формах (циклічний, лінійний час); рівень усвідомлення; орієнтація на минуле, сьогодення чи майбутнє; інтерпретація майбутнього; послідовність та ін. Час має багато вимірів, оскільки немає і не може бути єдиної шкали для його вимірювання. Розгляньте соціальні функції часу, їхню історичність. З'ясуйте, чому час трактується як соціальний капітал і в чому його відносність як ресурсу; чому значення функцій часу змінюється історично; у чому полягає різниця між культурно обумовленими профілями часу у різних суспільствах.

Рекомендована література

Обов'язкова

1. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – С. 590–608.
2. Козырев Г. И. Социальные процессы и изменения / Г. И. Козырев // Социол. исслед. – 2005. – № 3. – С. 113–119.
3. Турен А. Социальные изменения двадцатого столетия / А. Турен // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 4. – С. 49–54.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – С. 493–512.

Додаткова

1. Бурлацкий Ф. М. Реформы и реформаторы: Надежды и иллюзии / Ф. М. Бурлацкий. – М. : Собрание, 2008. – 319 с.
2. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : ІС НАНУ, 2008. – 132 с.

3. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Смысл, 2008. – 267 с.
4. Модернизация, культурные изменения и демократия. Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель ; пер. с англ. Коробочкина М. ; ред. Кузнецов Ю. – М. : Новое изд-во, 2011. – 463 с.
5. Нисбет Р. Прогресс: история идеи / Р. Нисбет. – М. : ИРИСЭН, 2011. – 557 с.
6. Оберемко О. А. Общетеоретические подходы к анализу социального развития и социальных изменений / О. А. Оберемко, В. А. Ядов // Социальные трансформации в России: теории, практики, сравнительный анализ : учеб. пособие / под ред. В. А. Ядова. – М. : Флинта, 2005. – С. 10–44.
7. Подшивалкина В. И. Трансформационные процессы в обществе и развитие познавательных моделей / В. И. Подшивалкина // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х., 2002. – С. 15–17.
8. Попова И. М. 1989–1991. Диагноз времени (Одесситы о себе и переменах в обществе) / И. М. Попова. – Одесса : Астропринт, 2006. – 228 с.
9. Попова С. М. Измерения прогресса / Попова С. М. // Институт социально-политических исследований РАН / С. М. Попова, С. М. Шахрай, А. А. Яник. – М. : Наука, 2010. – 272 с.

Тема 14. Глобалізація в соціологічному вимірі

План

1. Глобальна спільнота як об'єкт соціологічного вивчення. Глобалізація як характерне явище нашої сучасності. Багатомірність поняття «глобалізація» в соціології.
2. Теорії глобалізації: їх сутність, еволюція, класифікація.
3. Образи глобального порядку або чотири картини глобалізації (за П. Штомпкою).

Контрольні питання

- Як, за У. Бекон, співвідносяться поняття «глобалізм», «глобальність» і «глобалізація»?
- Як, за У. Бекон, співвідносяться поняття «національна держава» і «світова спільнота»? Яку реакцію в місцевій культурі викликає експансія культури західних центрів?
- За якими параметрами У. Бек пропонує оцінювати масштаби і межі глобалізації?
- До яких соціальних наслідків приводить гібридизація культури під впливом глобалізації?

- Які зміни відбуваються під впливом глобалізації культури у суспільній свідомості?
- Як співвідносяться поняття «глобальне» і «локальне»? Як визначається локальна ідентичність і які її прояви?
- Що таке «глобальна солідарність» і за яких умов вона можлива?
- Які існують чотири «образи глобального порядку», які зустрічаються в уяві сучасних людей (за Р. Робертсоном)?

Реферати

1. Глобалізація і соціальна нерівність у соціологічному вимірі.
2. Соціокультурні наслідки глобалізації.
3. У. Бек про причини, які не дозволяють усунути глобальність.
4. Історична специфіка сучасної глобалізації та її соціологічне вимірювання.

Завдання

1. Наведіть приклади з функціонування сучасного суспільства, які демонструють суперечності глобалізації. Зробіть узагальнення позитивних оцінок стану і перспектив глобалізації. Існують також різні негативні оцінки стану і перспектив розвитку сучасної глобалізації. Поясніть, чим вони викликані.
2. На основі матеріалів Всеукраїнського соціологічного моніторингу, що проводиться Інститутом соціології НАН України, проаналізуйте ставлення українців до рухів глобалістів і антиглобалістів.
3. Поясніть, які чинники сприяли тому, що глобалізація призвела до створення периферії та глобального ядра. Як цей процес позначився на розвитку українського суспільства?

Методичні поради

При вивченні цієї теми студенти мають врахувати три моменти, які актуалізують соціологічне вивчення процесів глобалізації. По-перше, поняття «глобалізація» увійшло в повсякденну мову. Глобальні процеси стають визначальними в житті окремої людини, групи, держави, всього людства ... Прикладом є сучасна світова криза, яка почалася з глобальної економічної кризи і наразі переросла в кризу соціальну. Під впливом глобалізації культури відбуваються зміни у суспільній свідомості, поширюється масова культура. Глобалізація породжує глобальні нерівності (в першу чергу між багатими і бідними країнами). По-друге, для сучасного українського суспільства соціологічне вивчення проблеми глобалізації має особливе значення. Можна погодитися з тими дослідниками, які вважають, що Україні знаходиться під тиском модернізації, відчуває на собі різнапланові наслідки глобалізації. По-третє, з глобалізацією пов'язані суспільні рухи глобалістів і антиглобалістів. Це також стає предметом вивчення теоретичної соціології. Глобалізаційні процеси,

які ще недавно здавалися такими, що не впливають на життєдіяльність українців, в останні роки все більше розглядаються українськими соціологами як фактор, ігнорувати який при аналізі сучасних суспільних реалій уже не можна. Україна сьогодні переживає процес постсоціалістичесой трансформації, який відбувається під впливом глобальних тенденцій, яким слід давати теоретичне обґрунтування.

Глобальна спільнота наразі стала об'єктом соціологічного вивчення. Класики соціологи ХІХ ст., починаючи від О. Конта і Г. Спенсера, розглядали соціальний розвиток як процес, що охоплює все людське співтовариство як певну цілісність. Пізніші соціологи також віддавали собі в цьому звіт. Однак тільки до кінця ХХ ст. ідея глобального співтовариства і тенденція, яка призводить до створення такої спільноти, а саме процес глобалізації, стали провідними, пануючими мотивами соціологічної теорії. Хоча дискусія з проблем глобалізації триває вже кілька десятиліть, єдиного, загальновизнаного визначення терміну «глобалізація» до цих пір не існує. Процес глобалізації має всеосяжний характер, тому його різні грані входять у предмет вивчення майже всіх суспільних наук. На пріоритетність прав на термін «глобалізація» претендують економісти, антропологи, географи, соціологи, філософи. Поняття «глобальне» включається в дискурс про інтернаціональне, міжнародне з середини 1960-х рр., коли В. Мур увів у науковий обіг термін «глобальна соціологія», а М. Маклюен – термін «глобальне село». У цей же період основні термінологічні аспекти теорії були розроблені Р. Робертсоном, який вивчав взаємодію глобального та локального

У процесі вивчення цієї теми зверніть увагу на визначення таких понять, які дозволяють аналізувати соціальні процеси в глобалізованому світі: глобалізація, глобальна солідарність, глобальне суспільство, культурне амальгамування, культурна деформація, культурна ойкумена, культурний демпінг, культурний імперіалізм, локальна ідентичність, уніформізація світу (гомогенізація). У. Бек проводить відмінність між поняттями «глобалізм», «глобальність» і «глобалізація».

У соціології існує безліч концепцій глобалізації. Кожна з них будує свою модель, використовуючи бажану методологію, виводить своє визначення поняття глобалізації, обґрунтовує тимчасові можливості та межі глобалізації. Кожна теорія виявляє і стверджує свої статичні / динамічні, вертикальні / горизонтальні параметри виміру процесу і явища глобалізації і виробляє на їхній основі свою систему функцій і координат. Найчастіше з боку вчених робляться спроби описати онтологічну сутність глобалізації щодо попередніх моделей соціальної зміни і розвитку, які перетинаються основним поділом соціологічної науки на класичну і некласичну соціологію. З цих позицій можна виділити кілька трактувань глобалізації. Можна виділити такі основні трактування глобалізації: 1) глобалізація як вид модернізації (Р. Робертсон, М. Фезерстоун, Дж. Рітцер, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон); 2) глобалізація як продовження модернізації (Е. Гідденс, У. Бек, Ю. Габермас); 3) глобалізація як

якісно новий етап розвитку соціальної системи, який настає після модернізації (Я. Пітерс, Д. В. Іванов).

Критики теорій глобалізації сходяться на думці, що більшості міркувань про глобалізацію властива абсолютизація суто кількісних параметрів змін, що відбуваються, акцент на економічній детермінанті соціальних змін, на умовності сучасних національних кордонів, розвитку комунікацій, що поєднують різні частини світу. Таким чином, виникає картина світу, в якому всі його частини взаємозалежні, а всі процеси, що відбуваються взаємозумовлені. У цьому контексті глобалізація являє собою соціальний процес, в ході якого стираються географічні кордони соціальних і культурних систем, і населення все більше усвідомлює зникнення цих кордонів.

Дедалі більшого поширення набуває таке розуміння глобалізації, що має на увазі: у глобалізованому світі трактувати «зміна» як щось таке, що стосується тільки однієї нації, відтепер уже неможливо, оскільки в якості чинників національного розвитку виступають і глобальні (локальні) сили. Крім того, вже не може розглядатися як щось другорядне культура в порівнянні з політикою та економікою, оскільки «сама культура забезпечує можливість появи нових діючих сил, спонукає нас думати про політику та політичних діячів поза традиції сильної держави, а ідентичностей, які до цих пір залишалися поза політикою і були як би безмовними, дається шанс редагувати своє уявлення про сучасність.

Концептуальні витoki ідеї глобалізації проаналізуйте також з точки зору розгляду глобалізації як соціокультурного феномена. Вчені наполягають на тому, що процес глобалізації має на увазі не тільки природні зміни, а й великою мірою соціокультурні. Звідси інтерес до витоків глобалізації, які зв'язуються із соціальною історією людства. До основних методологічних підходів при системному вивченні глобалізації найчастіше відносять такі, в яких глобалізація постає як: епоха глобального економічного зростання; епоха глобального мультикультурного суспільства; як системна трансформація світу; як руйнування культур і традицій. Наприкінці ХХ ст. дослідники почали активно розроблятися теорії віртуалізації, намітилася тенденція використання розрізнення «реальне / віртуальне» і в теоріях глобалізації.

Рекомендована література

Основна

1. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь : пер. с англ. / Э. Гидденс. – М. : Весь Мир, 2004. – 120 с.
2. Терборн Г. Глобализация и неравенство: проблемы концептуализации и объяснения / Г. Терборн // Социологическое обозрение. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 31–62.
3. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – С. 603–620.

Додаткова

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства : пер. з англ. / З. Бауман. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 110 с.
2. Бевзенко Л. Глобалізаційні ризики та надії в уявленнях українців / Л. Бевзенко // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 215–227.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. Седельник В., Федорова Н., Филиппов А.]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
4. Бек У. Что такое глобализация? : [пер с нем.] / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
5. Владимиров А. Современная глобализация. Состояние и перспективы / А. Владимиров, Л. Зеленов. – М. : ЛЕНАНД, 2010. – 304 с.
6. Гезалов А. Трансформация общества в эпоху глобализации. Социально-философский анализ : моногр. / А. Гезалов. – М. : Канон+, 2009. – 288 с.
7. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура : пер. с англ. / [Хелд Д., Гольдблатт, Макгрю Э., Перратан Дж.]. – М. : Праксис, 2004. – 576 с.
8. Яжборовская И. С. Глобализация и опыт трансформации в странах Центральной и Юго-Восточной Европы / И. С. Яжборовская. – М. : Academia, 2008. – 378 с.

Тема 15. Тенденції та проблеми розвитку сучасної соціології

План

1. Соціологія перед викликами постмодерного проекту. Особливості теоретизування про соціальний світ в умовах постмодерного проекту. Суспільство постмодерна і гостра потреба нового соціологічного знання.
2. Мода на соціологію і всередині неї.
3. Сучасний стан та тенденції у розвитку соціології.
4. Місія соціології в сучасному світі.

Контрольні питання

- Чому в наш час у соціології відбуваються зрушення у бік активістських і постмодерністських теорій?
- Які соціологічні теорії призначені для того, щоб пояснити суспільне життя або слугувати теоретичною базою розробки моделей, які дозволяють організувати розрізнені факти і феномени, інтерпретувати різні комплексні події і соціальні явища?

- Який тип соціологічної теорії ставить питання не «чому», а «як»: як можливий соціальний порядок (як існують соціальні одиниці, як люди живуть разом, співпрацюють тощо), як здійснюється соціальна дія, як відбуваються соціальні зміни?
- Який тип соціологічних теорій слугує, в основному, для дослідників, які будують пояснювальні моделі конкретних сфер реальності, що відповідають на конкретні проблеми?
- Який тип соціологічних теорій використовують переважно для ідентифікації, пояснення явищ або важливих вимірів соціальних явищ і процесів?
- У чому полягає об'єктивна, тобто реальна основа соціологічного постмодернізму? Чому постмодернізм по суті не визнає за соціальним пізнанням статусу наукового знання?
- Чому теорії постмодерну є релятивістськими і як це позначається на соціологічному пізнанні? Чому постмодернізм обумовлює необхідність нового підходу до соціологічного знання?
- У чому полягають соціокультурні відмінності модерна і постмодерна? Чому постмодернізм затверджує принципову відмову від теорій як таких?
- Чому постмодерністське мислення амбівалентне і толерантне? Як це позначається на розвитку теоретичної соціології?
- Чому, за П. Штомпкою, аналітична характеристика сучасності являє більший інтерес, ніж характеристика історична?
- Яким чином у постсучасності відбувається, за Ж. Бодрийяром, максимальне відчуження і реіфікація?
- Яким чином, за Ж. Бодрийяром, формується ідентичність в умовах постсучасності?
- Як, за Ж. Бодрийяром, відбувається симуляція дійсності в умовах постсучасності?
- Які основні принципи виділив Кришан Кумар для того, щоб описати своєрідність «сучасності»?

Реферати

1. Теоретичні засади «нової» соціології (за З. Бауманом).
2. Маса в умовах постсучасності.
3. Законодавча соціологія та соціологія інтерпретації.

Завдання

1. Прокоментуйте точку зору Р. Коллінза: постмодернізм розглядає соціологію лише як інтелектуальний дискурс, далекий від пізнавальної і практичної функції наукової дисципліни, оскільки цей напрям взагалі заперечує існування законів соціального світу.

2. Прокоментуйте точку зору, що публічна соціологія повинна бути нормативною, розвивати не тільки інструментальне знання, а й знання рефлексивне, яке зосереджено саме на відкритій дискусії, на відкритому колективному аналізі цих цілей, або цінностей. М. Вебер назвав це «обговоренням цінностей», Ю. Хабермас – «комунікативною дією».

3. Поясніть, чим обумовлені відмінності в кодах комунікації між соціологією і тими, кому вона адресує свої знання: адміністраторам, політикам, журналістам, громадським активістам, чиновникам і всім тим, хто приймає рішення.

Методичні поради

При підготовці до семінару уясніть, що постмодерністське мислення, по суті, передбачає прийняття амбівалентності як природного стану речей. Тому це мислення толерантно, бо воно приймає існування відмінностей як природну даність. Затвердження толерантного мислення тим більше необхідно на увазі появи і співіснування численних спільнот, які функціонують відносно самостійно і аж ніяк не проявляють тенденцію до солідарності. Постмодерністське мислення амбівалентне, толерантне і вільне. Соціологія є емансипаторською наукою, яка пройшла шлях від законодавчого підходу, до науки, пропонує інтерпретаційні схеми різних соціальних груп. Доцільно мати на увазі деякі риси постмодерну, які виділяв З. Бауман у своїх працях: плюралізм культур, який поширюється на буквально все: традиції, ідеології, форми життя і т. ін.; постійно відбуваються зміни; відсутність будь-яких владних універсалій; домінування засобів масової інформації та їх продуктів; відсутність основної реальності, бо все, в кінцевому рахунку, являє собою символи і смисли. Спробуйте пояснити відмінності ключових понять соціології модерну і постмодерну. Соціологія постмодерну / постмодерна соціологія – це дослідження та описування постмодерністського стану суспільства і культури, «постмодерністської ситуації». Постмодерністська соціологія / соціологія в умовах постмодерністського проекту – це розгляд будь-яких соціологічних проблем з позицій постмодерністської методології. У соціології постмодерну є свій новий предмет дослідження.

Важливо зрозуміти, що у загальних рисах соціологія постмодерну включає в себе такі риси: 1. Її предметом є складна непередбачувана суспільна система, насамперед, у вигляді споживчого товариства. 2. Вивчення різноманітних агентів, які практично не залежать один від одного і з метою досягнення своїх, вільно обраних цілей, прагнуть подолати централізований контроль. 3. Вона досліджує хаотичний простір і хронічну невизначеність, стан занепокоєння, в якому опиняються інтелектуали-інтерпретатори. 4. Вивчення ідентичності агентів, яка постійно змінюється, але не розвивається у виразно ясному напрямку. 5. Вона вивчає те, як люди ставляться до свого тіла, маючи на увазі як вплив зовнішніх інститутів, так і внутрішнє вираження свободи. 6. Різноманітні агенти практично не залежать один від одного, тим не менш,

досліджуються їхні тимчасові вибори, об'єднання, розпади зв'язків, про що свідчать символічні ознаки, які і можуть бути предметом соціологічного вивчення. 7. Вона досліджує символічні ознаки, які в умовах невизначеності висловлюють певну значимість для певних категорій агентів. 8. Особливу значущість набуває дослідження знання, яке в умовах постмодерну знаменує свободу доступу до життєвих ресурсів і можливість їх вибору. Знання також стає одним з основних джерел конфлікту, націленого на перерозподіл ресурсів серед агентів.

Зверніть увагу на основні тенденції, які характеризують стан сучасної світової соціології:

- подальше розгалуження в теоретико-методологічному просторі та негласне прийняття постулату про неможливість створення в сучасному світі якої-небудь «інтегральної» теорії;
- розмитість меж між «галузевими» соціологіями (за Р. Мертоном, теоріями середнього рівня) і більш того – між соціальними і гуманітарними дисциплінами;
- концентрація на комплексному підході щодо дослідження і пошуку рішень поточних соціальних проблем за участю представників різних галузей знань і практиків;
- подальше розмежування макро і мікросоціології, з одного боку, тенденція до поглиблення цього розриву – з іншого боку;
- дослідження життєвої повсякденності індивідів в особливих соціальних контекстах стає предметом вивчення, розмиваючи при цьому межу між соціологією, соціоантропологією, журналістикою і кінодокументознавством. Разом з тим і макротеоретики і феноменологи звертаються до поняття практик, що дозволяє концептуально і на емпіричному рівні «наводити мости» між прибічниками цих парадигм.

Рекомендована література

Основна

1. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 69–80.
2. Бауман З. Текущая современность / Бауман З. ; [пер с англ. Ю. Асочакова]. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
3. Кравченко С. А. Социология модерна и постмодерна в динамически меняющемся мире : моногр. / С. А. Кравченко. – М. : МГИМО-Университет, 2007. – С. 169–232.
4. Ядов В. А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. Курс лекций для студентов магистратуры по социологии / В. А. Ядов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – СПб. : Интерсоцис, 2009. – 138 с.

Додаткова

1. Бауман З. От паломника к туристу / З. Бауман // Социологический журнал. – 1995. – № 4. – С. 133–154.
2. Бурдьё П. Социолог под вопросом / П. Бурдьё // Социология под вопросом. Социальные науки в постструктуралистской перспективе. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии РАН. – М. : Праксис ; Ин-т экспериментальной социологии, 2005. – С. 125–149.
3. Гидденс Э. Девять тезисов о будущем социологии [Электронный ресурс] / Anthony Giddens. Nine Theses on the Future of Sociology. In: A.Giddens. Social Theory and Modern Sociology. Cambridge : Polity Press, 1987, ch.2, p.22–51. – Режим доступа: <http://socioline.ru/node/803>
4. Гофман А. Б. Мода, наука, мировоззрение: о теоретической социологии в России и за ее пределами / Гофман А. Б. // Социологический ежегодник, 2009 : сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социальной психологии ; Кафедра общей социологии ГУ ВШЭ ; ред. и сост. Н. Е. Покровский, Д. В. Ефременко. – М., 2010. – С. 19–55.
5. Коллинз Р. Социология: наука или антинаука / Р. Коллинз // Теоретическая социология. Антология : в 2-х ч. – М., 2002. – Ч. 2. – С. 245–280.
6. Култаева М. Д. Європейська теоретична соціологія ХХ–ХХІ століття : навч. посіб. / Култаева М. Д., Навроцький О. І., Шеремет І. І. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 284–290.
7. Куракин Д. Символические классификации и "Железная клетка": две перспективы теоретической социологии / Д. Куракин // Социологическое обозрение. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 63–81.
8. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж. -Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Індивідуальні науково-дослідні завдання

Завдання 1. Оберіть одне з базових соціологічних понять із наведеного нижче переліку: соціальна дія, соціальні відносини; соціальне явище; соціальні процеси; соціальна спільнота; соціальна група; суспільство; соціальний інститут; соціальна структура; соціальна нерівність; соціальна стратифікація; соціальна мобільність; соціалізація; соціальна ідентифікація; соціальна організація; соціальний контроль.

Порівняйте визначення даного поняття в різних підручниках з соціології і в соціологічних словниках (не менше трьох). Покажіть, в яких соціологічних концепціях і якими соціологами використовується дане поняття. Розкрийте місце і роль даного поняття в сучасній теоретичній соціології. До якого поняття доцільно звертатися і чому під час соціологічного вивчення проблеми сучасного суспільства? Сформулюйте відповідну проблемну ситуацію.

Завдання 2. У соціологічній теорії поширена культуралістська орієнтація. П. Штомпка виділяє п'ять найбільш стійких дискусійних тем:

Тема «самотнього натовпу» (простежується від Ф. Тенісу до Д. Рісмана) – акцент на атрофії духовних спільнот, ізоляції, атомізації й індивідуалізації соціального життя.

Тема «залізної клітки» (від М. Вебера до З. Бауманн) – формалізація, деперсоналізація і інструменталізація міжособистісних відносин, бюрократизація соціальних організацій та реіфікації індивідів.

Тема аномії (від Е. Дюркгейма до Р. Мертона) – акцент на хаотичній і антиномічній природі аксіологічних та правових регуляцій.

Тема відчуження (від К. Маркса до М. Сімена) – зосередженість на відчуження індивіда від економічних і політичних організацій, що призводить до втрати ідентичності, почуття власної гідності і сенсу життя.

Тема «повстання мас» (Х. Ортега-і-Гассет, Л. Вірт) з характерним для неї описом негативних наслідків урбанізації та розвитку масової культури.

Опишіть, яка система категорій і понять використовується соціологами для розкриття кожної з наведених тем. Наведіть приклади.

Завдання 3. Проведіть порівняльний аналіз закритого і відкритого типів суспільств (за К. Поппером) за такими параметрами: характеристика соціальної структури, тип мобільності, здатність до інновацій, характер ідеології, тип відповідальності.

Завдання 4. Розкрийте понятійно-категоріальний апарат соціології за такою схемою: а) загально-наукові категорії у соціологічному заломленні (суспільство, соціум, соціальна система тощо); б) соціологічні категорії (соціальна організація, соціальний інститут, соціальні норми, соціальні цінності тощо); в) категорії дисциплін, суміжних із соціологією (соціологія економіки, соціологія політики, соціологія культури тощо). Наведіть приклади.

Тести для самоконтролю знань

1. Як називається тип малих груп, ідеали і цінності яких індивід приймає? Ці групи є для нього своєрідним еталоном, зразком для порівняння й оцінки власної поведінки?

1. Цільові групи.
2. Референтні групи.
3. Первинні групи.
4. Формальні групи.

2. До основних характеристик такої групи найчастіше відносять *спонтанність утворення, неусталеність взаємозв'язків, відсутність різноманітності у взаємодіях, короткочасність спільних дій та ін.* Назвіть таку групу.

1. Референтна група.
2. Контрольна група.
3. Квазігрупа.
4. Група тиску.

3. Назвіть соціолога, який першим використав поняття «первинна група» в 1909 р. щодо родини?

1. М. Вебер.
2. Е. Дюркгейм.
3. Ч. Кулі.
4. К. Маркс.

4. Яка з наведених нижче соціальна група є первинною?

1. Підприємці як соціальна група.
2. Родина.
3. Молодь як соціально-демографічна спільність.
4. Харків'яни як соціально-територіальна група.

5. Яка група відповідає ознакам статистичної (номінальної) групи?

1. Академічна група соціологічного факультету ЗСЦ-41.
2. Трудовий колектив фабрики.
3. Мешканці міста, що мають щеплення від дифтерії.
4. Група приятелів, які збираються разом для гри у футбол у неділю.

6. Який із наведених нижче структурних рівнів **не** належить до трикомпонентної структурної композиції суспільства (за А. Ефендієвим)?

1. Статусно-рольовий рівень.
2. Біологічний рівень.
3. Соціетальний рівень.
4. Інституціональний рівень

7. Як називається одна з сутнісних ознак суспільства, що характеризує органічне об'єднання всіх частин (елементів, компонентів) суспільства в єдиний соціальний організм, його внутрішню єдність, відносну автономність, незалежність від довкілля? Це є ...?

1. Універсальність.
2. Інтегративність.
3. Цілісність.
4. Самореферентність.

8. Як називається одна з сутнісних ознак суспільства, що характеризує спадкоємність поколінь і соціальних структур, а також включення нових соціальних утворень?

1. Сталість.
2. Інтегративність.
3. Структурність.
4. Самореферентність.

9. Хто з соціологів обґрунтовував ідею, що суспільство є домінуючим у трихотомії «суспільство-група-індивід» і виступає головним об'єктом соціології? Суспільство розглядається цим соціологом як мотивована спільна діяльність людей і складається з індивідів як фізичних організмів, які діють у певному середовищі.

1. К. Маркс.
2. Г. Зіммель.
3. Т. Парсонс.
4. Н. Луман.

10. Як називаються системи, що мають здатність відтворювати свої основні компоненти, забезпечувати їх зв'язаність, упорядкованість, підтримуючи тим самим власну ідентичність, однак це не виключає змін всередині системи, появу нових елементів і т. ін.? Це – ...

1. Оперативно закриті системи.
2. Оперативно відкриті системи.
3. Самореферентні системи.
4. Аутопойетичні системи.

11. Системи, що здатні описувати себе, відтворюючи в цьому описі самих себе – це ...

1. Оперативно закриті системи.
2. Оперативно відкриті системи.
3. Самореферентні системи.
4. Аутопойетичні системи.

12. Згідно з П. Штомпкою, в розвитку соціології викристалізувалися сім точок зору/позицій на суспільство. Який підхід ототожнює суспільство з певним державним утворенням, представляє певну популяцію, множинність одиниць...? Це – ...

1. Груповий підхід.
2. Системний підхід.
3. Демографічний підхід.
4. Культурний підхід.

13. Згідно з П. Штомпкою, в розвитку соціології викристалізувалися сім точок зору/позицій на суспільство. Як називається підхід, згідно з яким суспільство складається з цілісних систем, в яких інтегровані окремі одиниці... є цільними, заснованими на внутрішніх взаємозв'язках групами? Це – ...

1. Груповий підхід.
2. Активістський підхід.
3. Структурний підхід.
4. Подієвий (рус. событийный) підхід.

14. Згідно з П. Штомпкою, в розвитку соціології викристалізувалися сім точок зору/позицій на суспільство. Як називається підхід, згідно з яким суспільство – це не стільки конкретні особистості, а скоріше заснований на внутрішніх взаємозв'язках порядок статусів/позицій та пов'язаними з цими позиціями ролями? Це – ...

1. Активістський підхід.
2. Структурний підхід.
3. Системний підхід.
4. Демографічний підхід.

15. Згідно з П. Штомпкою, в розвитку соціології викристалізувалися сім точок зору/позицій на суспільство. Як називається підхід, згідно з яким суспільство виступає як певна матриця розподілених між групами та колективами значень, символів і правил, що мають вплив на дії людей, зумовлюючи ці дії? Більш того, ці значення носять характер «соціальних фактів», що нав'язані людям як щось обов'язкове, змушуючи їх до чогось і при цьому є нав'язаним зі сторони, ззовні... Це – ...

1. Активістський підхід.
2. Груповий підхід.
3. Культурний підхід.
4. Демографічний підхід.

16. Тип економічно розвинутого суспільства, в якому домінуючою галуззю національної економіки є промисловість. Таке суспільство характеризується розвитком розподілу праці, масовим виробництвом товарів, машинізацією і автоматизацією виробництва, розвитком засобів масової комунікації, сфери послуг, високою мобільністю й урбанізацією, зростанням ролі держави в регулюванні соціально-економічної сфери. Це – ...

1. Індустріальне суспільство.
2. Традиційне суспільство.
3. Постіндустріальне суспільство.
4. Суспільство знання.

17. Суспільство, в якому сфера послуг має пріоритетний розвиток і превалює над обсягом промислового виробництва та виробництва сільськогосподарської продукції. У соціальній структурі такого суспільства зростає чисельність людей, зайнятих у сфері послуг і формуються нові еліти: технократи, сцієнтисти. Це –

1. Індустріальне суспільство.
2. Постіндустріальне суспільство.
3. Традиційне суспільство.
4. Феодальне суспільство.

Питання до іспиту

1. Соціологія в системі соціального знання. Функції соціології.
2. Структура соціологічного знання.
3. Теоретична соціологія і соціологічна уява.
4. Тенденції, що характеризують стан сучасної світової соціології.
5. Умови реалізації в соціології вимог наукової методології.
6. Пояснення мультипарадигмальності соціології. Соціологічні метапарадигми.
7. Метапарадигмальні зрушення в сучасній соціології.
8. Класифікація соціологічних теорій.
9. Пошуки концепції сучасної соціології. Місце і роль теоретичної соціології в поясненні соціальних змін.
10. Особливості теоретизування щодо соціального світу в умовах постмодерного проекту.
11. Предмет соціологічної теорії з точки зору постмодернізму.
12. Законодавча соціологія та соціологія інтерпретації (за З. Бауманом).
13. Основні підходи щодо визначення соціального як досліджуваної реальності.
14. Соціальна дія: поняття, визначення, ознаки, структурні елементи, типи інтерпретації. Типізація соціальних дій.
15. Соціальна взаємодія: поняття, форми.
16. Соціальні відносини: поняття, типи.

17. Соціальні відносини залежності і влади.
18. Соціальний інститут: поняття, основні підходи щодо визначення соціального інституту.
19. Функції соціальних інститутів.
20. Видове розмаїття соціальних інститутів.
21. Розвиток соціальних інститутів. Інституціональні системи (матриці). Процес інституціоналізації.
22. Характеристика базових соціальних інститутів.
23. Поняття «соціальна організація». Основні підходи до виділення соціально-історичних типів організації соціального життя.
24. Структура як соціальна форма.
25. Соціальні спільноти і групи як предмет наукового аналізу.
26. Поняття «соціальна спільнота». Різновиди соціальних спільнот.
27. Поняття «соціальна група». Класифікація соціальних груп.
28. Суспільство: поняття, сутнісні ознаки.
29. Структурна композиція суспільства.
30. Суспільство як соціальна система.
31. Критерії типологізації суспільства.
32. Порівняльна характеристика різних типів суспільства.
33. Основні способи взаємодій індивідів у суспільстві.
34. Перехід від концепцій ідеального суспільства до ідеї «гарного» суспільства. «Зріле» суспільство і його ознаки.
35. Соціалізація: поняття, основні теорії, різновиди, функції, агенти, етапи, слабкі ланки.
36. Соціальний контроль: поняття, значення, форми.
37. Поняття культури та проблеми її дослідження в соціології. Основні концепції культури в соціології.
38. Види, функції культури.
39. Елементи культури. Культурні універсалії.
40. Віртуалізація та культура.
41. Проблеми становлення соціології культури.
42. Поняття і природа соціальних девіацій. Основні теорії та концепції девіацій.
43. Види соціальних девіацій.
44. Рівність і нерівність як проблема теоретичної соціології. Теорії соціальної нерівності.
45. Поняття соціальної структури та її основні елементи (клас, соціальна група, соціальний прошарок, соціальна спільнота).
46. Базові поняття теорії стратифікації.
47. Сутність і функції соціальної стратифікації. Системні характеристики стратифікації.
48. Структуралістський і функціоналістський підходи до соціальної стратифікації.
49. Типи стратифікаційних систем.

50. Соціальна стратифікація постіндустріального суспільства.
51. Соціальна мобільність: поняття, види, канали.
52. Соціальна мобільність і маргінальність. Місце і роль концепції маргінальності серед концепцій соціального розшарування.
53. Соціальні зміни і соціальний розвиток: теоретична концептуалізація. Типології соціальних змін.
54. Соціальний прогрес, його критерії.
55. Основні теоретичні традиції у соціологічному вивченні часу. Час серед фундаментальних особливостей суспільних явищ.
56. Соціальні функції часу. Час як соціальний капітал. Відносність часу як ресурсу. Час і нерівність соціальних позицій.
57. Різниця між культурно-обумовленими профілями часу у різних суспільствах. Контроль соціального часу.
58. Глобальна спільнота як об'єкт соціологічного вивчення.
59. Багатомірність поняття «глобалізація» в соціології. Теорії глобалізації: їх сутність, еволюція, класифікація.
60. Образи глобального порядку або чотири картини глобалізації (за Р. Робертсоном).
61. Сучасне суспільство та затребуваність нового соціологічного знання.

Теми курсових робіт

1. Роль і статус соціології в сучасному українському суспільстві.
2. Соціологічні підходи до визначення соціального як досліджуваної реальності.
3. Еволюція концепції суспільства в соціології.
4. Мультипарадигмальність соціології та проблема її наукової єдності.
5. Особливості соціальної структури українського суспільства.
6. Соціально-територіальна структура українського суспільства в теоретико-соціологічному вимірі.
7. Соціальні рухи в сучасній Україні як предмет теоретико-соціологічного вивчення.
8. Концептуальні підходи до вивчення зміни цінностей в українському суспільстві кінця ХХ – початку ХХІ ст.
9. Особливості соціальної нерівності в сучасному українському суспільстві.
10. Інформаційна нерівність у сучасному суспільстві.
11. Соціально-етнічні спільноти в умовах трансформації українського суспільства.
12. Соціально-територіальні спільноти в умовах трансформації українського суспільства.
13. «Середній клас» у сучасній Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку.

14. Соціологічний портрет української бідності.
15. «Нові багаті» та «нові бідні» в системі стратифікації сучасного українського суспільства.
16. Маргінальні групи в соціальній структурі сучасного українського суспільства.
17. Соціальна мобільність населення в умовах трансформації українського суспільства.
18. Девіантна поведінки в сучасній Україні: теоретико-соціологічний аналіз.
19. Сучасні субкультури в Україні: види та особливості функціонування.
20. Інститути соціального контролю та їх функції в суспільстві (на прикладі України).
21. Криза сім'ї в Україні та шляхи її подолання.
22. Освіта як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
23. Наука як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
24. Економіка як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
25. Політика як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
26. Релігія як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
27. Криза довіри до соціальних інститутів, організацій в українському суспільстві та шляхи її подолання.
28. Українське суспільство у добу глобалізації: соціологічний аналіз.
29. Особливості сприйняття часу в українському суспільстві: соціологічний вимір.
30. Травма соціальних змін (на прикладі сучасного українського суспільства).
31. Соціальні конфлікти в сучасній Україні в соціологічному вимірі.
32. Гендерні проблеми в сучасному українському суспільстві.
33. Moda як елемент регуляції людської поведінки: реалії українського суспільства.
34. Форми легітимізації влади та їх особливості в сучасному українському суспільстві.
35. Політична еліта: особливості формування та функціонування в Україні.
36. Соціалізація особистості: особливості та проблеми в сучасній Україні.
37. Теоретико-концептуальні пояснення «посткомуністичних» соціальних трансформацій.

Написання рецензії

Рецензія – це аналітична робота, присвячена професійній оцінці наукового видання, статті, звіту, дисертації, курсової роботи та інших видів наукових робіт. Написання рецензії вимагає уважного вивчення тексту, рецензентом, виділення ключових елементів, визначення змістовних характеристик, формулювання і викладення власної позиції з приводу вивченого матеріалу.

Рецензія складається з:

- спочатку загальної, потім – конкретизованої характеристики змісту (мета, завдання, методи їх рішення, використані автором тексту, яке рецензується);
- визначення ступеня реалізації завдань, адекватності застосовуваних методів;
- виклад позиції рецензента з приводу сильних і слабких сторін тексту з докладною аргументацією;
- висновки про рекомендацію або застереження (обмеження) до застосування тексту в науковій та / або навчальній роботі, рівня і масштабу його корисності для різних груп аудиторії.

Особливу роль при написанні рецензії відіграє здатність рецензента раціонально і критично оцінювати прочитане, проводити глибокий аналіз наукових текстів. Обсяг конкретної рецензії визначається залежно від обсягу тексту, що рецензується. Але, як правило, рецензія на наукову статтю не повинна перевищувати 3–5 сторінок, рецензія на монографію або навчальний посібник – 10 сторінок стандартного аркуша формату А4 (210x297 мм), кегль 14 пг; міжрядковий інтервал – 1,5; стиль тексту – звичайний, шрифт Times New Roman, з полями зліва – 2,5 см, праворуч – 1 см, зверху та знизу – по 2,5 см.

В рамках навчального курсу «Загальна соціологічна теорія» для студентів 1-го та другого курсів факультету «Соціального менеджменту» структура **першої навчальної рецензії** повинна складатися з таких елементів:

- загальна характеристика змісту статті / розділу монографії, з коротким переказом основних цілей і змісту рецензованого матеріалу (*до 40% об'єму рецензії*);
- виклад позиції рецензента з приводу сильних і слабких сторін тексту (найбільш вдалих моментів і тих, які вимагають прояснення) з аргументацією своєї позиції (*до 30% об'єму рецензії*);
- 3–5 питань до автора або презентація дискусійних питань/тез (*до 10% об'єму рецензії*);
- висновки, в яких слід зробити узагальнення щодо доцільності знайомства студентом курсу з даними матеріалами, в чому саме вони можуть бути корисними для вивчення курсу «ЗСТ» і чому (*до 20% об'єму рецензії*).

Обсяг – 3000–5000 тис. знаків з пробілами.

Скорочений список матеріалів для рецензування:

- Бергер П. «Приглашение в социологию» (1996).
- Бауман З. «Мыслить социологически» (1996).
- Бодрийяр Ж. «Общество потребления» (2006).
- Валлерстайн И. «Конец знакомого мира : Социология XXI века» (2003).
- Жижек С. «Накануне Господина: сотрясая рамки» (2014).
- Кравченко С. А. «Динамика социологического воображения: всемирная культура инновационного мышления» (2010).
- Куценко О. Д. «Общество неравных. Класовый анализ неравенств в современном обществе : попытки западной социологии» (2000).
- Маркузе Г. «Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества» (2002) .
- Миллс Ч. «Социологическое воображение» (2001).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – Изд 2-е. – М. : Эдиториал УРСС, 2005. – 632 с.
2. Жижек С. Накануне Господина: сотрясая рамки / С. Жижек. – М. : Европа, 2014. – 280 с.
3. Кравченко С. А. Социология. Классические теории через призму социологического воображения : учебник / С. А. Кравченко. – М. : Юрайт, 2014. – 631 с.
4. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 654 с.
5. Соціологія : навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
6. Урри Д. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия / Джон Урри ; пер. с англ. Д. Кралечкина. – М. : ИД НИУ ВШЭ, 2012. – 336 с.
7. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2009. – 468 с.
8. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – 664 с.

Словники. Енциклопедії

1. Аберкромби Н. Социологический словарь : пер. с англ. / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. С. Тернер. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1997. – 420 с.
2. Бабосов Е. М. Социология. Энциклопедический словарь / Е. М. Бабосов. – М. : Либроком, 2009. – 480 с.
3. Ильин И. П. Постмодернизм: Словарь терминов / И. П. Ильин. – М. : ИНИОН РАН-INTRADA, 2001. – 344 с.
4. Кравченко С. А. Словарь новейшей социологической лексики: теории, понятия, персоналии (с английскими эквивалентами) / С. А. Кравченко. – М. : МГИМО, 2011. – 408 с.
5. Осипов Г. В. Социологический словарь / Г. В. Осипов, Л. Н. Москвичев, О. Е. Чернощек. – М. : ИНФРА-М, НОРМА, 2010. – 608 с.
6. Соціологічна енциклопедія / укл. В. Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
7. Соціологія: Терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / за ред В. М. Пічі. – К. : Каравелла ; Львів : Новий Світ-2000, 2002. – 480 с.
8. Тезаурус социологии : темат. слов.-справ. / под ред. Ж. Т. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.
9. Ферреоль Ж. Социология: Терминологический словарь : пер. с фр. / Ж. Ферреоль. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 160 с.

Хрестоматії

1. Бабосов Е. М. Социология в текстах. Хрестоматия : учеб. пособие [для студентов вузов] / Е. М. Бабосов. – Мн. : Тетра Системс, 2003. – 352 с.
2. Загальна соціологія. Хрестоматія / за ред. проф. В. Г. Городяненка. – Д. : Вид-во ДНУ, 2006. – 516 с.
3. Общая социология. Хрестоматия / сост. А. Г. Здравомыслов, Н. И. Лапин ; под общ. ред. Н. И. Лапина. – М. : Высш. шк., 2006. – 783 с.
4. Теоретическая социология: Антология : пер. с англ., фр., нем., ит. : в 2 ч. / сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. – Ч. 1. – М. : Университет, 2002. – 424 с.

Додаткова

1. Асп Э. К. Введение в социологию : пер. с фин. / Э. К. Асп. – СПб. : Алетейя, 1998. – 248 с.
2. Бакиров В. С. Социальное познание и общение в постиндустриальном мире / В. С. Бакиров // Научно-практический журнал «Філософія людського спілкування. Філософія, психологія, соціальна комунікація». – 2009. – № 1. – С. 19–27.
3. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман ; [пер с англ. В. Л. Иноземцев]. – СПб. : Логос, 2002. – 325 с.
4. Бауман З. Мыслить социологически : пер. с англ. / З. Бауман. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 255 с.
5. Бауман З. От паломника к туристу / З. Бауман // Социологический журнал. – 1995. – № 4. – С. 133–154.
6. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 69–80.
7. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман ; [пер с англ. Ю. В. Асочакова]. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
8. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. Седельник В., Федорова Н., Филиппов А.]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
9. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек ; [пер с нем. В. Седельник, Н. Федорова, А. Филиппов]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – Изд. 2-е – М. : Academia, 2004. – 788 с.
11. Бергер П. Личностно-ориентированная социология / П. Бергер, Б. Бергер. – М. : Академ. Проект, 2004. – 608 с.
12. Бергер П. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива / П. Бергер. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 168 с.
13. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Г. Бехманн. – М. : Логос, 2010. – 248 с.

14. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр ; [пер. Е. А. Самарская]. – М. : Республика ; Культурная революция, 2006. – 269 с.
15. Буравой М. Общественная роль социологии / М. Буравой. – М. : Вариант, 2008. – 176 с.
16. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики / сост. и общ. пер. с фр. и послесл. Н. А. Шматко / П. Бурдьё. – СПб. : Алетейя, 2007. – Ч. 1. – 567 с.
17. Бурдьё П. Социология социального пространства / Бурдьё П. ; серия: Gallicinium ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Алетейя, Институт экспериментальной социологии, 2007. – 288 с.
18. Валлерстайн И. Конец знакомого мира : Социология XXI века : пер. с англ. / И. Валлерстайн. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
19. Вебер М. Избранное. Образ общества : пер. с нем. / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
20. Вевьерка М. Формирование различий / М. Вевьерка // Социол. исслед. – 2005. – № 8. – С. 13–24.
21. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии / Г. Гарфинкель. – СПб. : Питер, 2007. – 335 с.
22. Гетьманенко Н. Восприятие иной культуры: прототипы и стереотипы / Н. Гетьманенко. – М. : Academia, 2010. – 256 с.
23. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс ; [пер. с англ. М. Л. Коробочкин]. – М. : Весь Мир, 2004. – 120 с.
24. Головаха Е. Трансформация постсоветских обществ: тупиковая консолидация и перспективные кризисы / Е. Головаха // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2008. – С.157–164.
25. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : ІС НАНУ, 2008. – 132 с.
26. Головаха Є. Соціологічне знання: специфіка, критерії науковості та перспективи розвитку / Є. Головаха // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 5–14.
27. Гофман А. Б. Мода, наука, мировоззрение: о теоретической социологии в России и за ее пределами / Гофман А. Б. // Социологический ежегодник, 2009 : сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социальной психологии ; Кафедра общей социологии ГУ ВШЭ ; ред. и сост. Н. Е. Покровский, Д. В. Ефременко. – М., 2010. – С. 19–55.
28. Давыдов А. А. Системный подход в социологии. Новые направления, теории и методы анализа социальных систем / А. А. Давыдов. – М. : Эдиториал УРСС, 2005. – 328 с.

29. Девиантное поведение: методология и методика исследования / под ред. М. Е. Поздняковой. – М. : Реглант, 2004. – 196 с.
30. Девиации и контроль: результаты эмпирических исследований девиантного поведения в современной России / под ред. М. Е. Поздняковой, А. Л. Салагаева. – М. : Институт социологии РАН, 2007. – 332 с.
31. Деррида Ж. Позитивизм / Ж. Деррида. – М. : Академ. Проект, 2007. – 160 с.
32. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр., составл., вступ. ст. и примеч. А. Гофмана. – 3-е издание, доп. и испр. – М. : Канон, 1995 ; М. : ТЕРРА-Книжный клуб, 2008. – 400 с.
33. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. и послесловие А. Б. Гофмана. – М. : Наука, 1990. – 575 с.
34. Зборовский Г. Е. Теория социальной общности / Г. Е. Зборовский. – Екатеринбург : Гуманитарный университет, 2009. – 304 с.
35. Здравомыслов А. Г. Поле социологии в современном мире / А. Г. Здравомыслов. – М. : Логос, 2010. – 410 с.
36. Зиммель Г. Как возможно общество? / Г. Зиммель // Социологический журнал. – 1994. – № 2. – С. 102–114.
37. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Д. В. Иванов. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2000. – 120 с.
38. Ильин В. Социальное неравенство / В. Ильин. – М., 2000. – 280 с.
39. Йоас Х. Креативность действия : пер. с нем. / Х. Йоас. – СПб. : Алетейя, 2005. – 320 с.
40. Ионин Л. Г. Социология в обществе знаний. От эпохи модерна к информационному обществу / Л. Г. Ионин. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 431 с.
41. Капустин Б. Гражданство и гражданское общество / Б. Капустин. – М. : ГУ ВШЭ, 2011. – 224 с.
42. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ. под науч. ред. О. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 606 с.
43. Качанов Ю. Л. Начало социологии / Ю. Л. Качанов. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 2000. – 256 с.
44. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России: введение в X-Y-теорию / Кирдина С. Г. – Изд. 3-е, перераб., расширенное и иллюстрированное. – СПб. : Нестор-История, 2014. – 468 с.
45. Коваліско Н. В. Сучасне українське суспільство: стратифікаційний вимір великого міста / Н. В. Коваліско, Р. О. Савчинський. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 236 с.
46. Коллинз Р. Четыре социологические традиции / Р. Коллинз ; пер. В. Росмана. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 347 с.
47. Кравченко С. А. Динамика социологического воображения: всемирная культура инновационного мышления : моногр. / С. А. Кравченко. – М. : Анкил, 2010 – 392 с.

48. Култаєва М. Д. Європейська теоретична соціологія ХХ–ХХІ століть : навч. посіб. / М. Д. Култаєва, О. І. Навроцький, І. І. Шеремет. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – 328 с.
49. Культура – суспільство – особистість : навч. посіб. / за ред. Л. Скокової. – К., 2006. – 396 с.
50. Куценко О. Д. Общество неравных. Класовый анализ неравенств в современном обществе : попытки западной социологии / О. Д. Куценко. – Х. : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2000. – 316 с.
51. Ленски Г. Статусная кристаллизация: вертикальное измерение социального статуса / Г. Ленски // Социологический журнал. – 2003. – № 4. – С. 126–140.
52. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.
53. Луман Н. Понятие общества / Н. Луман ; под ред. А. О. Бороноева. – СПб. : Петрополис, 1994. – С. 25–42.
54. Макеєв С. Соціальні інститути: класичні тлумачення й сучасні підходи до вивчення / С. Макеєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 5–20.
55. Манхейм К. Избранное: Социология культуры / К. Манхейм. – М. : СПб. : Университетская книга, 2000. – 501 с.
56. Марей А. Общество как реальность, данная в ощущениях / А. Марей // Социологическое обозрение. – 2012. – Т. 11, № 1. – С. 136–146.
57. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе ; [пер с англ. и послесл., примеч. А. А. Юдина ; сост., предисл. В. Ю. Кузнецова]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с.
58. Медіа, демократія, культура / за ред. Н. Костенко, А. Ручки. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – 356 с.
59. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 880 с.
60. Миллс Ч. Р. Социологическое воображение / Ч. Р. Миллс ; пер. с англ. О. А. Оберемко ; под общ. ред. и с предисл. Г. С. Батыгина. – М. : Издательский Дом NOTA BENE, 2001. – 264 с.
61. Новое и старое в теоретической социологии / Ю. Н. Давыдов. – М. : ИС РАН, 2001. – Кн. 2. – 236 с.
62. Новое и старое в теоретической социологии / Ю. Н. Давыдов. – М. : ИС РАН, 2003. – Кн. 3. – 280 с.
63. Новое и старое в теоретической социологии / Ю. Н. Давыдов. – М. : ИС РАН, 2006. – Кн. 4. – 290 с.
64. Новые социальные неравенства / под ред. С. Макеєва. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 355 с.

65. Общественный разлом и рождение новой социологии: Двадцать лет мониторинга / Левада-Центр. – М. : Новое издательство, 2008. – 468 с.
66. Оксамитна С. Суб'єктивне сприйняття соціальної мобільності: досвід міжнародного дослідження та тенденції в Україні / С. Оксамитна // Наукові записки НаУКМА, 2010. – Т. 109: Соціологічні науки. – С. 5–12.
67. Парето В. Компендиум по общей социологии / В. Парето. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 511 с.
68. Подвижность структуры: современные процессы социальной мобильности / С. А. Makeев, И. М. Прибыткова, Е. В. Симончук и др. – К. : ИС 1999. – 203 с.
69. Подольская Е. А. Противоречивость социального статуса современного студента: социологическое измерение / Е. А. Подольская // Ценности и смыслы. Науч. и информ.-аналитич. гуманит. журнал. – 2010. – № 3(6). – С. 79–91.
70. Политические институты на рубеже тысячелетий. XX и XXI вв. / Отв. ред. К. Г. Холодковский. – Дубна : Феникс, 2001. – 478 с.
71. Попова С. М. Измерения прогресса / Институт социально-политических исследований РАН / С. М. Попова, С. М. Шахрай, А. А. Яник. – М. : Наука, 2010. – 272 с.
72. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги : пер. с : англ. / К. Р. Поппер. – М. : Культурная инициатива, 1992. – Т. 1 : Чары Платона. – 446 с.
73. Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / под ред. О. Д. Куценко; соредактор С. С. Бабенко. – Х. : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2004. – 418 с.
74. Практикум з соціології : навч. посіб. / за ред. В. М. Пічі. – Львів : Новий Світ-2000, 2006. – 368 с.
75. Практические и конструируемые социальные группы: деятельностно-активистский подход // Россия: трансформирующееся общество / под ред. В. А. Ядова. – М. : КАНОН-пресс-Ц, 2001. – С. 104–122.
76. Проблеми розвитку соціологічної теорії : наукові доповіді і повідомлення першої Всеукраїнської соціологічної конференції / Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України ; М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. – К., 2001. – 381 с.
77. Проблемы развития социологической теории. Трансформация социальных институтов и институциональной структуры общества : научные доклады и сообщения III Всеукраинской социологической конференции / Социологическая ассоциация Украины, ИС НАНУ ; под ред. М. А. Шульги, В. М. Вороны. – К., 2003. – 597 с.
78. Радаев В. В. Социальная стратификация / В. В. Радаев, О. И. Шкаратан. – 2-е изд. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 318 с.
79. Райт Э. О. Марксистские концепции классовой структуры / Э. О. Райт // Рубеж. – 2000. – № 15. – С. 36–85.

80. Рассохина М. В. Метафора в языке социологической науки / М. В. Рассохина. – М. : МВШСЭН, 2001. – 80 с.
81. Ритцер Дж. Макдональдизация общества / Дж. Ритцер. – М. : Праксис, 2011. – 592 с.
82. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с.
83. Ручка А. Шляхи і чинники формування спільної ідентичності українського суспільства: позиція фахівців / А. Ручка // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9 (93) – С. 37–38.
84. Рущенко І. П. Соціологія злочинності / І. П. Рущенко. – Х. : Національний ун-т внутрішніх справ, 2001. – 370 с.
85. Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы / Е. В. Симончук. – К. : Институт соціології НАН України, 2003. – 464 с.
86. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурская. – Х. : Харьк. нац. ун-т имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
87. Солодникова И. В. Социализация личности: сущность и особенности на разных этапах жизни / И. В. Солодникова // Социол. исслед. – 2007. – № 2. – С. 32–39.
88. Сорока Ю. Г. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого : моногр. / Ю. Г. Сорока. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 332 с.
89. Сорокин П. А. Социальная мобильность / П. А. Сорокин ; пер. с англ. М. В. Соколовой ; под общ. ред. В. В. Сапова. – М. : Academia. LVS. 2005. – 588 с.
90. Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. – К. : Інститут соціології НАН України, 2007. – 363 с.
91. Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. – К. : ІС НАНУ, 2006. – 336 с.
92. Социальное неравенство этнических групп: Представления и реальность / автор проекта и отв. ред. Л. М. Дробижева. – М. : ИС РАН, Academia, 2002. – Кн.1. – 480 с.
93. Социальное неравенство. Изменения в социальной структуре: европейская перспектива / под ред. В. Воронкова, М. Соколова. – СПб. : Алетей, 2008. – 160 с.
94. Социологическая теория: История, современность, перспективы. Альманах журн. «Социол. обозрение» / А. Ф. Филиппов. – СПб. : Вл. Даль, 2008. – 831 с.
95. Соціокультурні ідентичності та практики / під ред. А. Ручки. – К. : Інститут соціології НАН України, 2002. – 315 с.
96. Спенсер Г. Социология как предмет изучения / Г. Спенсер // Западно-европейская социология XIX века : тексты / под ред. В. И. Добренёва. – М. : Изд. Междунар. ун-та Бизнеса и Управления, 1996. – С. 322–341.

97. Спенсер Г. Что такое общество? / Г. Спенсер // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 2. – С. 54–56.
98. Структурні виміри сучасного суспільства : навч. посіб. / за ред. С. Макеєва. – К. : ІС НАНУ, 2006. – 372 с.
99. Субкультурна варіативність українського соціуму / НАН України, Ін-т соціології ; Л. О. Аза, І. Е. Бекешкіна, О. І. Вишняк та ін. ; за ред. Н. В. Костенко, А. О. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАНУ ; ТОВ «Полігр. центр «Фоліант», 2010. – 287 с.
100. Сучасний стан і перспективи розвитку соціології в Україні та Європі / за наук. ред. Є. І. Головахи та О. Г. Стегнія. – К. : ІС НАНУ, 2008. – 188 с.
101. Терборн Г. Мультикультурные общества / Г. Терборн // Социологическое обозрение. – 2001. – Т. 1, № 1. – С. 50–67.
102. Тернер Дж. Структура социологической теории : пер. с англ. / Дж. Тернер. – М. : Прогресс, 1985. – С. 42–124.
103. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века : [пер с англ.] / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2003. – 669 с.
104. Тощенко Ж. Т. Парадигмы, структураи уровни социологического анализа / Ж. Т. Тощенко // Социол. исслед. – 2007. – № 9. – С. 5–16.
105. Турен А. Возвращение человека действующего / А. Турен ; [пер. с франц. Е. А. Самарской]. – М. : Научный мир, 1998. – 204 с.
106. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології : пер. з нім. / Ф. Тьоніс. – К. : Дух і Літера, 2005. – 262 с.
107. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
108. Уорнер Л. Социальный статус и социальная структура / Л. Уорнер // Рубеж. – 1997. – № 10–11. – С. 42–57.
109. Урри Дж. Мобильности / Дж. Урри ; пер. с англ. А. В. Лазарева, вступ. статья Н. А. Харламова. – М. : Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2012. – 576 с.
110. Феномен маргинальности в современном украинском обществе: методологические, социологические и психологические аспекты / В. А. Коробчанский, А. П. Лантух, С. В. Витрищак, Ю. Ю. Бродецкий. – Луганск : ЛугГМУ, 2008. – 312 с.
111. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
112. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко ; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. – М. : Ad Marginem, 1999. – 480 с.
113. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ ; Ермак, 2004. – 730 с.
114. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2003. – 379 с.

115. Хайнц А. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию : пер. с нем. / А. Хайнц. – М. : Алетейя, 2000. – 272 с.
116. Хижняк О. В. Соціологічні підходи до вивчення соціальних проблем (на прикладі концептуалізації толерантності) / О. В. Хижняк // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. – Х. : Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 66–71.
117. Ценностные ориентиры и приоритеты в трансформирующемся мире [Электронный ресурс] / под ред. А. С. Железнякова и З. П. Яхимович. – М. : Институт социологии РАН, 2010. – 215 с. – Режим доступа : <http://www.isras.ru/publ.html?id=1807>
118. Черныш М. Ф. Социальные институты и мобильность в трансформирующемся обществе : моногр. / М. Ф. Черныш. – М. : Гардарики, 2005. – 254 с.
119. Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / О. И. Шкаратан. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. – 560 с.
120. Шмерлина И. А. Социальный институт: обзор исследовательских подходов / И. А. Шмерлина // *Социологический журнал*. – 2008. – № 4. – С. 53–69.
121. Штомпка П. Одна социология или много? / П. Штомпка // *Журнал социологии и социальной антропологии*. – 2009. – № 4. – С. 37–48.
122. Ядов В. А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. Курс лекций для студентов магистратуры по социологии / В. А. Ядов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – СПб. : Интерсоцис, 2009. – 138 с.
123. Barbalet J. M. *Emotion, Social Theory and Social Structure: A Macrosociological Approach* / Barbalet J. M. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 210 p.
124. Locke S. *Sociology and the public understanding of science: from rationalization to rhetoric* / Locke S. // *The British Journal of Sociology*. – 2001. – Vol. 52. – No. 1. – P. 1–18.
125. McLennan Gr. *Story of Sociology: a first companion to social theory* / Gr. McLennan. – London, New York : Bloomsbury Academic, 2011. – 177 p.
126. *Sociology Cambridge Dictionary of (the)* / gen. edition Bryan S. Turner. 3d ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – 688 p.
127. Sztompka P. *Trust: a sociological theory* / Sztompka P. – Cambridge : Cambridge university press, 1999. – 214 p.
128. Therborn G. *At the birth of second century sociology: times of reflexivity, spaces of identity, and nodes of knowledge* / Therborn G. // *British Journal of Sociology*. – 2000. – Vol. 51. – №1. – P. 37–57.
129. Ulrich B. *The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity* / Ulrich B. // *British Journal of Sociology*. – Vol. 51. – №1. – Issue N 1 (January/March 2000). – P. 79–105.

130. Wallerstein I. From sociology to historical social science: prospects and obstacles / Wallerstein I. // *British Journal of Sociology*. – Vol. 51. – №1. – Issue N 1 (January/March 2000). – P. 25–35.

Електронні видання

- Щорічник Міжнародної соціологічної асоціації (МСА) – «Annual Review of Sociology» – [http:// www.annualreviews.org/loi/soc](http://www.annualreviews.org/loi/soc)
- English-Russian Sociological Encyclopedical Dictionary – [http:// www.diclib.com/cgi-bin/d1.cgi](http://www.diclib.com/cgi-bin/d1.cgi)
- Библиотека Гумер – соціологія – [http:// www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/INDEX_SOCIO.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/INDEX_SOCIO.php)
- Електронна бібліотека з соціології – <http://www.tisbi.ru/resources/library/18/>
- Аверьянов Л. Хрестоматия по социологии – [http:// www.gumer.info/bibliotek_Buks/.../index.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/.../index.php)
- Соціонет – інформаційний простір з суспільних наук – <http://socionet.ru/>
- SOCNET.ru: сучасна російська соціологія в Інтернеті. – <http://socnet.narod.ru/>
- Соціологія: засоби навігації – <http://www.internews.ru/win/sociology.html>

Журнали

- Соціологія: теорія, методи, маркетинг
- Український соціум
- Социс
- Социологический журнал
- Социологическое обозрение
- Социология власти
- Наука. Культура. Общество
- Социология: методология, методы, математическое моделирование (Социология: 4М)
- American Journal Of Sociology
- Журнал социологии и социальной антропологии
- Поиск (Политика. Обществоведение. Искусство. Социология. Культура)
- Sociologos ("Социологос" – альманах Сектора структурно-генетического анализа, бывшего Российско-французского центра Института социологии РАН)
- American Sociological Review
- Current Sociology
- International Sociology
- European Sociological Review

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	3
РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ	6
ЗМІСТ ПРОГРАМИ КУРСУ	7
ПИТАННЯ І МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	11
<i>Модуль 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА</i>	11
Тема 1. Предмет, об'єкт, структура, рівні та суспільна роль соціології	11
Тема 2. Соціологічна уява. Мультипарадигмальність соціології	15
<i>Модуль 2. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ</i>	18
Тема 3. Соціальні дії, взаємодії, відносини	18
Тема 4. Соціальні спільноти, групи	23
Тема 5. Соціальні інститути	27
Тема 6. Соціальна організація	31
Тема 7. Соціальна нерівність, структура та стратифікація	34
Тема 8. Соціальна мобільність	38
<i>Модуль 3. КУЛЬТУРА ТА ОСОБИСТІСТЬ</i>	42
Тема 9. Культура в соціологічному знанні	42
Тема 10. Особистість та її соціалізація	45
Тема 11. Соціальний контроль та девіація	48
<i>Модуль 4. СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ</i>	53
Тема 12. Суспільство, його ознаки та типологія	53
Тема 13. Соціальні зміни. Час у суспільстві	58
Тема 14. Глобалізація в соціологічному вимірі	62
Тема 15. Тенденції та проблеми розвитку сучасної соціології	66
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ	71
Індивідуальні науково-дослідні завдання	71
Тести для самоконтролю знань	72
Питання до іспиту	75
Теми курсових робіт	77
Написання рецензії	79
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	81

Навчальне видання

ЗАГАЛЬНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

Методичні рекомендації
для студентів факультету «Соціальний менеджмент»,
які навчаються за напрямом підготовки 6.030101 – Соціологія

Автор-упорядник ХИЖНЯК Олександр Володимирович

В авторській редакції
Комп'ютерний набір *О. В. Хижняк*

Підписано до друку 14.04.2015. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 5,35. Обл.-вид. арк. 5,42.
Тираж 90 пр. Зам. №

План 2014/15 навч. р., поз. № 9 в переліку робіт кафедри

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.